

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
і.м.ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ПОЛІТОЛОГІЇ
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Л. В. Щербін

ФІЛОСОФІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ

Навчально-методичний посібник

*для підготовки фахівців напрямку 0303 «Історія» зі спеціальності «Історія»
освітньо-кваліфікаційного рівня 7.030301 «Спеціаліст»
(денна форма навчання)*

Івано-Франківськ
2011

ББК 63.3
УДК 940.1:930.1
Щ 64

Щербін Л. В. Філософія і методологія історії. Навчально-методичний посібник для підготовки фахівців напряму 0303 «Історія» зі спеціальності «Історія» освітньо-кваліфікаційного рівня 7.030301 «Спеціаліст» (денна форма навчання). – Івано-Франківськ, 2011. – 60 с.

Науковий редактор

Кугутяк Микола Васильович, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Інституту історії і політології, завідувач кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Рецензенти:

Олег Станіславович Жерноклеєв, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Ганна Михайлівна Скорейко, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Ю.Федьковича

*Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту історії і політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(протокол № 3 від 9 листопада 2011 р.)*

© ПНУ, 2011,
© Л. Щербін, 2011

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Тематичний план дисципліни	8
Зміст лекцій.....	10
Плани семінарських занять	15
Самостійна робота.....	42
Питання до контрольних робіт.....	43
Програмові вимоги до курсу “Філософія і методологія історії” ...	46
Словник термінів і понять	50
Рекомендовані джерела та література	58

ПЕРЕДМОВА

Важливою складовою теоретичної підготовки сучасного історика є вивчення проблем філософії і методології історії. Навчальний курс «Філософія і методологія історії» ставить за мету філософське осмислення історичного процесу, засад теорії історії, вивчення принципів та методів історичного пізнання. Це передбачає ознайомлення з глибинними тенденціями та закономірностями розвитку історії, причинно-наслідковими зв'язками, з'ясування змісту і мети історії, ролі людини і соціуму, універсального і локального, конкретно-історичного і архетипного, розкриття основних філософсько-історичних моделей – циклічної, лінійної, прогресистської, регресистської, цивілізаційної, постмодерну.

Нормативний курс з філософії і методології історії для студентів спеціальності “Історія” читається в 9 семестрі (1 семестр п'ятого року навчання) і передбачає проведення 17 лекційних (34 години) та 17 семінарських занять (34 години), на самостійну роботу студентів передбачається 40 годин. Впродовж семестру здійснюються такі форми контролю за навчанням студентів: 1) поточний контроль; 2) написання двох контрольних робіт; 3) конспектування наукової монографії. Завершується курс іспитом

Семестровий контроль рівня знань та успішності студентів відбувається у формі екзамену. Підсумкова оцінка (максимум 100 балів) визначається як сума таких оцінок: за поточний контроль знань, написання двох контрольних робіт, конспектування джерел (максимум 50 балів) та результатів одного практичного модуля у формі іспита (максимум 50 балів).

Оцінювання видів роботи студентів

Вид навчальної роботи	Максимальна кількість балів
Поточний контроль	5
Виконання контрольної роботи № 1	20
Виконання контрольної роботи № 2	20
Індивідуальна робота (конспектування джерел)	5
Екзамен	50
Усього	100

Встановлюється таке співвідношення між шкалою оцінок ECTS, університетською шкалою і національною шкалою оцінювання:

Університетська	Національна	Шкала ECTS
90–100	відмінно	A
80–89	добре	B
70–79		C
60–69	задовільно	D
50–59		E
26–49	незадовільно	FX
1–25		F

ЦІЛІ І ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ. ЇЇ МІСЦЕ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Мета курсу:

- ознайомити студентів з основними етапами розвитку філософсько-історичної думки від стародавніх часів до наших днів;
- показати особливості філософсько-історичних моделей розвитку, проаналізувати форми вияву історичної самосвідомості в його часових вимірах і трансформаціях.

- охарактеризувати процес формування філософсько-історичної свідомості української нації;

- розкрити суть основних філософсько-історичних напрямків – циклічного, лінійного, прогресистського, регресистського, цивілізаційного, постмодерну;

- вивчити основні філософсько-історичні категорії;

- оволодіти теоретичними аспектами пізнання історії.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні:

Знати:

- загальні закономірності розвитку історичної самосвідомості людства загалом і української нації зокрема;

- основні філософсько-історичні моделі розвитку людства, їх класичну та постмодерну класифікацію;

- сучасні характеристики закономірностей історичного прогресу;

- основні терміни і категорії філософії і методології історії

- предмет та завдання, основні етапи розвитку методології історії;

- основні підходи до вивчення проблем історичних законів та закономірностей, ролі особи в історії;

- рівні та етапи пізнавальної діяльності історика;
- принципи історичного пізнання;
- поняття та рівні історичної свідомості, соціальні функції історії;
- класифікацію методів історичного дослідження.

Вміти:

- застосовувати набуті знання для аналізу історичного процесу, виявлення закономірностей, причинно-наслідкових зв'язків;
- систематизувати і узагальнювати історичний матеріал, робити висновки на основі аналізу різноманітних історичних джерел;
- володіти філософським та історичним категоріальним апаратом;
- застосовувати філософсько-історичну методологію для здійснення наукових досліджень, зокрема визначення об'єкту, предмету пізнання тощо;
- вміти класифікувати наукові методи;
- характеризувати історичні знання;
- визначати соціальні функції історії та характеризувати рівні історичної свідомості.

СТРУКТУРА ЗАЛКОВИХ КРЕДИТІВ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назва теми	Кількість годин, відведених на		
	лекції	практичні (семінарські), лабораторні заняття	само- стійну роботу
Історіософські уявлення в античні та середньовічні часи	4	4	2
Циклічні моделі філософії історії в період середньовіччя і на початку нового часу	2	2	2
Новоєвропейська філософія історії XVII ст.	2	2	
Філософія історії французьких просвітників та їх послідовників у XVII – першій половині XIX століть	2	2	4
Німецька філософія історії XVIII – першої чверті XIX століть	4	4	
Основні напрями розвитку історіософської думки у другій половині XIX-XX ст. Позитивістсько-еволюційний підхід до філософії історії.			4
Теорія стадійності історичного розвитку.			4
Соціологічна історія та її трансформація			4
Формування та розвиток критичної філософії історії	4	2	2
Цивілізаційний підхід до вивчення історичного процесу	4	4	
Ідеалістично-гуманістичне розуміння історичного процесу	2	2	4
Українська філософсько-історична думка IX–XX ст.	2	2	2
Закон і закономірність в історії.	2		
Об'єкт і предмет пізнання історії.		2	4
Суб'єкт історичного пізнання. Рівні та етапи пізнавальної діяльності історика.		2	2
Методи історичних досліджень.	2	2	2
Класифікація історичних знань, проблема істинності в історії.	2		2
Історичний час		2	
Історична свідомість та соціальні функції історії.	2	2	2
Разом за 9 семестр	34	34	40

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМИ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Історіософські уявлення в античні та середньовічні часи

Тема 2. Циклічні моделі філософії історії в період середньовіччя і на початку нового часу

Тема 3. Новоевропейська філософія історії XVII ст.

Тема 4. Філософія історії французьких просвітників та їх послідовників у XVII – першій половині XIX ст.

Тема 5. Німецька філософія історії XVIII – першої чверті XIX ст.

Тема 6. Формування та розвиток критичної філософії історії

Тема 7. Цивілізаційний підхід до вивчення історичного процесу

Тема 8. Ідеалістично-гуманістичне розуміння історичного процесу

Тема 9. Українська філософсько-історична думка IX–XX ст.

Тема 10. Закон і закономірність в історії

Тема 11. Методи історичних досліджень

Тема 12. Класифікація історичних знань, проблема істинності в історії

Тема 13. Історична свідомість та соціальні функції історії

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Міфологічна історична думка

Тема 2. Філософія історії Стародавньої Греції та Риму

Тема 3. Історіософські концепції раннього християнства, Середньовіччя та епохи Відродження

Тема 4. Формування ідейного підґрунтя новоевропейської філософії історії у раціоналістичній та просвітницькій традиціях XVII – першої половини XIX ст.

Тема 5. Німецька ідеалістична філософія історії другої половини XVIII–XIX ст.

Тема 6. Формування та розвиток критичної філософії історії

Тема 7. Цивілізаційний підхід до вивчення історичного процесу

Тема 8. Ідеалістично-гуманістичне розуміння історичного процесу

Тема 9. Українська філософсько-історична думка IX–XX ст.

Тема 10. Об’єкт і предмет пізнання історії

Тема 11. Суб’єкт історичного пізнання. Рівні та етапи пізнавальної діяльності історика

Тема 12. Методи історичного дослідження

Тема 13. Історичний час

Тема 14. Історична свідомість та соціальні функції історії

ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТ ЛЕКЦІЙ

Тема 1. Історіософські уявлення в античні та середньовічні часи

Становлення філософії історії. Основні етапи та їх характеристика. Предмет і об'єкт філософії історії. Поняття методології історії. Завдання курсу. Основні категорії і принципи філософії і методології історії.

Міфілогічна історична думка. Міф. Космогонія. Порівняльна характеристика циклічних уявлень стародавніх цивілізацій (Єгипет, Месопотамія, Індія, Китай, Іран). Історичний коловорот Сима Цяня.

Логографи. Періодизація історії людства Гесіода. Філософія історії Сократа, Платона, Аристотеля. Науковий метод Фукідида. Історичний коловорот Полібія. Римська філософія історії.

Тема 2. Циклічні моделі філософії історії в період середньовіччя і на початку нового часу

Провіденціоналізм християнської теософії. Християнська теологія і поняття часу. Лінійність історичного процесу.

“Про Град Божий” Августина. Час у “Сповіді” Августина. Модальності часу (минуле, сучасне, майбутнє). Система пророцтв (І. Флорський).

Циклічні моделі соціокультурного процесу епохи Відродження (Н.Макіавеллі, Т.Кампанелла, Дж. Віко).

Історичний коловорот Ібн-Халдуна. Поняття “ассабії”.

Тема 3. Новоевропейська філософія історії XVII ст.

Розуміння історичного прогресу в раціоналістичній філософії. Ідея соціально-історичного прогресу Ф. Бекона і Р. Декарта. Механістично-утилітарна утопія Ф. Бекона. Критичний метод Р. Декарта.

Механічний підхід до суспільних явищ Т.Гоббса. Філософська модель історії Дж.Локка та Д.Юма. Вчення Б.Спінози про історичний процес.

Тема 4. Філософія історії французьких просвітників та їх послідовників у XVII – першій половині XIX століть

Загальна характеристика філософії історії французьких просвітителів. Філософія історії Ш.-Л.Монтеск'є.

Суспільний договір Ж.-Ж.Руссо та його утопія відновлення природного стану. “Дослід про звичаї та дух народів” Вольтера.

Концепції А.-Р. Тюрго і Ж.-А.Кондорсе про безперервність прогресу людського розуму, науки і техніки.

Тема 5. Німецька філософія історії XVIII – першої чверті XIX століть

Загальна характеристика німецької ідеалістичної філософії історії другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Відмінність німецької філософії історії від англо-французької.

Теорія теокосмічного прогресу Г.Лейбніца. Монади.

Філософсько-історичні погляди І.Канта. «Ідеї до філософії історії людства» Й.Гердера та його етнічна теорія націй.

Духовна культура у філософії історії Ф.Шлегеля. Спирально-триадна система історичного руху Новаліса. Філософія історія Й.Фіхте. Ідея стадійного сходження людства до абсолюту Ф.Шеллінга.

Концепція історії Г.Гегеля. Трактатування Гегелем історії як прояву “хитрості світового розуму”.

Волунтаристична філософія історії А.Шопенгауера та Ф.Ніцше.

Тема 6. Формування та розвиток критичної філософії історії

Переоцінка позитивістських принципів у філософії історії неокантіанців (В.Дільтей, Г.Зіммель, В.Віндельбанд, Г.Ріккерт).

Критична історіософія Б.Кроче. Концепція осягнення історії Р.Колінгвуда.

Критика історичистських схем історії М.Мандельбаумом і К.Попером.

Постмодерністська критика історичизму структуралістами. Біополітична історія М. Фуко.

Постмодерністська критика історичизму наративістами. “Метаісторія” Г.Вайта. Необхідність та випадковість історії у працях І.Берліна.

Тема 7. Цивілізаційний підхід до вивчення історичного процесу

Поняття “цивілізації”. Концепція локальних цивілізацій М.Данилевського. Культурно-історичні типи: поняття, класифікація. Конститутивні закони культурно-історичних типів. Основні фази існування культурно-історичного типу. Панславізм М. Данилевського.

Заперечення ідеї єдності історичного процесу О.Шпенглером. Культури, що утворюють історію. Габітус культури. Тривалість життя, етапи існування і ритм культури.

Соціокультурні суперсистеми П.Сорокіна: ідеаційна, ідеалістична, чуттєва.

Концепція етногенезу Л.Гумільова. Ідея пасіонарності. Типи пасіонарів.

Концепція “зіткнення цивілізацій” С.Гантінгтона. Поняття “цивілізації” за Гантінгтоном: класифікація, типи відносин. Форми міжцивілізаційних конфліктів.

Цивілізаційна концепція А.Тойнбі. Основні цивілізації всієї історії людства. Виклик-відповідь. Надлом цивілізації. Творча меншість – пасивна більшість.

Тема 8. Ідеалістично-гуманістичне розуміння історичного процесу

Російська релігійно-філософська традиція (В.Соловйов, С.Булгаков, М.Бердяєв). Західноєвропейська релігійно-філософська традиція (П.Тейяр де Шарден, Ж.Марітен, А.Марру).

Філософія історії людини: феноменологія і екзистенціалізм (С.Кьєркегор, К.Гусерль, М.Гайдегер, Х.Ортега-і-Гассет, Г.Арендт, Ж.-П.Сартр, А.Камю).

Питання єдності всесвітньої історії, її сенсу та мети у екзистенціальній філософії К.Ясперса.

Тема 9. Українська філософсько-історична думка ІХ–ХХ ст.

Формування української філософсько-історичної традиції (ІХ–ХІV ст.). Українська історіософія гуманізму (ХV–ХVІІ ст.). Дуалістична філософія історії Г.Сковороди.

Християнська філософія історії кирило-мефодіївців (В.Білозерський, М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко, М.Гулак). Філософія історії українського романтизму (М.Гоголь, О.Потебня).

Німецький ідеалізм в українській історіософії (Й.Шад, Д.Велланський, К.Зеленецький, М.Максимович, О.Новицький, С.Гогоцький, П.Павлов, М.Лунін, П. Юркевич).

Філософія історії українського позитивізму другої половини ХІХ–початку ХХ ст. (В.Антонович, М.Драгоманов, І.Франко, М.Грушевський).

Українська філософія історії першої половини ХХ ст. Національно-клерикальна історіософія С.Томашівського. Біосферна концепція еволюції Землі В.Вернадського. Класократична концепція історії В.Липинського. Волюнтаристична філософія історії Д.Донцова.

Тема 10. Закон і закономірність в історії

Проблема історичних законів. Неокантіанці про історію як ідеографічну науку, яка вивчає індивідуальні неповторні прояви людської свідомості. Основні підходи до розуміння проблеми історичних законів. Специфічні загальні та універсальні закони історії. Дія історичних закономірностей.

Детермінізм в історії. Види детермінізму. Проблема історичної альтернативи. Необхідність і випадковість в історії. Синергетична концепція І. Пригожина. Синтелектика (Ю. Канигін).

Роль особи в історії. Провіденціоналізм і фаталізм.

Тема 11. Методи історичних досліджень

Поняття методу. Класифікація наукових методів. Загальнологічні методи і прийоми дослідження (аналіз, синтез, узагальнення, системний підхід).

Міждисциплінарні методи (статистичний, кліометричний, психологічний та ін.).

Спеціальні методи. Методи критики джерел (внутрішня і зовнішня). Ідіографічний (описовий) метод. Історико-порівняльний метод (порівняння за аналогією, порівняння за контрастом, генералізація).

Біографічний метод. Синхронний і діахронний методи. Методи “усної історії”. Метод просопографії.

Математичні методи в історичних дослідженнях. Історична інформатика та кліометрія.

Тема 12. Класифікація історичних знань, проблема істинності в історії

Джерельні (емпіричні) і позаджерельні (теоретичні) знання. Проблема істинності історичних знань. Відносність істинності наукових знань.

Критерії об'єктивності наукових знань. Спосіб верифікації (істинності) – співставлення усіх теоретичних знань з фактичними (емпіричними) даними.

Мова історика.

Тема 13. Історична свідомість та соціальні функції історії

Поняття “історична свідомість”. Структура, рівні та типи історичної свідомості. Історична пам'ять. Історія і міф.

Соціальні функції історії. Науково-пізнавальна функція історії. Прогностична функція історії. Функція соціальної пам'яті. Виховна функція історії. Історія як мистецтво.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Міфологічна історична думка

(2 год.)

1. Циклічні історіософські уявлення стародавніх цивілізацій Сходу (Єгипет, Шумер, Вавилон, Ассирія, арійська Індія).
2. Історіософія буддизму та індуїзму.
3. Прогресистська історіософія зороастризму.
4. Модель історії стародавнього Китаю.
5. Історичний коловорот Сима Цяня.

Ключові терміни: філософія історії, циклічна модель історії, протоісторіографія, лінійна модель історії, міфологія, релігія, синкретизм, історичний коловорот, космогонія, міф, есхатологія, історичний процес, цивілізація, сансара, нірвана, юга.

Джерела

1. Космические легенды Востока. – М., 1992.
2. Литература древнего Востока: Иран, Индия, Китай. Тексты. – М., 1984.
3. Сыма Цянь. Исторические записки. – М., 1972.
4. Хрестоматия по истории Древнего Востока : в 2 т. – М., 1980.

Література

5. Баскакова Т.А. Модели религиозного развития древних ближневосточных обществ // Вестник древней истории. – 1999. – №2.
6. Бонгард-Левин Г.М., Ильин Г.Ф. Индия в древности. – М., 1985.
7. Васильев Д.С. История религий Востока. – М., 1988.
8. Вейнберг И.П. Рождение истории. Историческая мысль на Ближнем Востоке середины I тысячелетия до н.э. – М., 1993.
9. Вейнберг И.П. Человек в культуре древнего Ближнего Востока. – М., 1986.
10. Вяткин Р.В. Мировоззрение и исторический метод Сыма Цяня // Вопросы истории и историографии Китая. – М., 1968.
11. Гречко П. Концептуальные модели истории // Режим доступа. – www.polbu.ru/grechko_models
12. Дьяконов И.М. Эпос о Гильгамеше. – М.; Л., 1959.
13. Жданов В.В. Проблема времени в древнеегипетской мысли / / Вопросы философии. – 2003. – № 2.
14. Клочков И.С. Духовная культура Вавилонии: человек, судьба, время. – М., 1983.

15. Коростовцев М.А. Религия Древнего Египта. – М., 1976.
16. Лосев А. Дополнение к «Диалектике мифа» (новые фрагменты). Публикация А.А. Тахо-Годи, предисловие, подготовка рукописи и примечания В.П. Троицкого // Вопросы философии. – 2004. – № 8.
17. Лосев А.Ф. Диалектика мифа // Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М., 1991.
18. Майданов А. Миф как источник знания // Вопросы философии. – 2004. – № 9.
19. Матье М. Древнеегипетские мифы. – М., 1956.
20. Мифологический словарь. – М., 1990.
21. Мифология древнего мира. – М., 1977.
22. Мифы Древнего Китая. – М., 1987.
23. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. – М., 1980.
24. Рак И.В. Египетская мифология. – СПб., 2000.
25. Селиванова Л.Л. Сравнительная мифология. – М., 2002.
26. Семенов Ю.И. Философия истории: от истоков до наших дней: Основные проблемы и концепции. – М., 1999.
27. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. – М., 1986.
28. Шпанн О. Философия истории: Пер. с нем. К.В.Лощевского. – СПб, 2005.
29. Элиаде М. История веры и религиозных идей. – М., 2002.
30. Элиаде М. Космос и история. – М., 1987.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 2

Філософія історії Стародавньої Греції та Риму

(2 год.)

1. Давньогрецька концепція цінності історії.
  2. Створення наукового методу в історії. Сократ та Геродот.
  3. Історіософія Платона та Аристотеля.
  4. Розвиток історіософії в елліністичний період. Історичний коловорот Полібія.
  5. Характерні риси римської філософії історії.
- Ключові терміни:** субстанція, регрес, прогрес, історичний коловорот, прагматична історія.

Джерела

1. Аристотель. Сочинения: в 4 т. – М., 1983.
2. Геродот. Геродота турійця з Галікарнаса “Історія” книг дев’яти, що їх називають музами. – Харків, 2006.
3. Гесиод. Труды и дни // Эллинские поэты в переводах В. Вересаева. – М., 1963.

4. Диодор Сицилийский. Историческая библиотека. – СПб., 2005.
5. Крисп Гай Саллюстий. Сочинения. – М., 1981.
6. Ливий Тит. История Рима от основания города. – М., 1989.
7. Платон. Держава. – К., 2000.
8. Платон. Діалоги. – К., 1999.
9. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. – М., 2005.
10. Полибий. Всеобщая история. – СПб., 1995.
11. Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история. – СПб., 1998.
12. Светоний Транквилл Гай. Жизнь 12 цезарей. – М., 1999.
13. Сульпиций Север. Сочинения. – М., 1999.
14. Тацит Корнелий. История. – М., 2001.

Література

15. Античная мифология. Энциклопедия. – М., 2005.
16. Асмус В. Платон. – М., 1977.
17. Бойченко І. Філософія історії. – К., 2000.
18. Боннар А. Греческая цивилизация. – М., 1992.
19. Быт и история в античности. – М., 1988.
20. Гобозов И.А. Введение в философию истории. – М., 1993.
21. Джеймс П. Римская цивилизация. – М., 2000.
22. Доватур А. Повествовательный и научный стиль Геродота. – Л., 1957.
23. Доватур А.И. Аристотель и история // Вестник древней истории. – 1978. – № 3. – С. 3–9.
24. Историки античности: в 2 т. – М., 1989.
25. Историки Греции. – М., 1976.
26. Колінгвуд Р. Ідея історії. – К., 1996.
27. Лосев А. Античная философия истории. – М., 1977.
28. Немировский А. Рождение Клио. У истоков исторической мысли. – Воронеж, 1986.
29. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. – К., 2000.
30. Пенионжек Е.В. Взаимосвязь общехристианских представлений о времени и античной философии // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2007. – №7.
31. Перкис Дж. Греческая цивилизация. – М., 2000.
32. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995.
33. Римские историки IV века. – М., 1997.
34. Семенов Ю. Философия истории: от истоков до наших дней: Основные проблемы и концепции. – М., 1999.
35. Тарле Е.В. Очерк развития философии истории // Из литературного наследия акад. Е.В. Тарле. – М.: Наука, 1981. – С. 116–152.

36. Философия истории / под ред проф. А. Панарина. – М., 1999.
37. Философия истории. Антология. – М., 1995.
38. Фролов Э. История и историк в античном мире // Вестник Санкт Петербургского университета. Серия История. – 2006. – № 3. – С. 91–102.
39. Яковенко Н. Вступ до історії. – К, 2007.
40. Яшук Т. Філософія історії: курс лекцій. – К., 2004.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ №3

Історіософські концепції раннього християнства, Середньовіччя та епохи Відродження

(2 год.)

1. Характерні риси християнської філософії історії.
2. Філософія історії св. Августина.
3. Філософія історії Йоахима Флорського.
4. Циклічні моделі соціокультурного процесу епохи Відродження (Н.Макіавеллі, Т.Кампанелла, Дж. Віко).

Ключові терміни: теологія, теоцентризм, агіографія, провіденціалізм, антропоцентризм, гуманізм, утопія, історичний час.

Джерела

1. Августин Блажений. О граде Божьем: в 4 т. – М., 1994.
2. Августин Блажений. Сповідь. – К., 1999.
3. Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту.
4. Вико Дж. Основания новой науки об общей природе наций. – К., 1994.
5. Кампанелла Т. Місто Сонця // Мор Томас Утопія. Кампанелла Томазо. Місто Сонця. – К., 1998.
6. Макіавеллі Н. Державець. – К., 2002.

Література

7. Аверинцев С.С. Порядок космоса и порядок истории в мировоззрении раннего средневековья (Общие замечания) // Античность и Византия. – М., 1975. – С. 266–235.
8. Барг М.А., Авдиева К.Д. От Макиавелли до Юма: становление историзма. – М., 1998.
9. Бурлацкий Ф.М. Никколо Макиавелли. – М., 2002.
10. Горфункель А. Философия эпохи Возрождения. – М.: Высшая школа, 1980.

11. Мудрагей Н.С. Философия истории Дж. Вико // Вопросы философии. – 1996. – № 1.
12. Паршин А. Средневековая космология и проблема времени // Вопросы философии. – 2004. – № 12.
13. Поцюрко О.Ю. Проблема часу в філософії Августина // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Філософія. – 2005. – Вип.13. – С. 6–10.
14. Поцюрко О.Ю. Історія людства як історія «царства земного» і «Царства Божого» у тлумаченні Августина Блаженного // Людинознавчі студії: Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – 2007. – Вип. 16. Філософія. – С. 64–73.
15. Поцюрко О.Ю. Розуміння історії в середньовічній філософії // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія Філософські науки. – 2007. – Вип. 10. – С. 162–172.
16. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 2. Средневековье. – СПб., 1997.
17. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Т. 3. От Возрождения до Канта. – СПб., 2002.
18. Чанышев А.А. «Град земной» в эсхатологической перспективе: переосмысление опыта античной истории и гражданской культуры в историософии Августина // Вопросы философии. – 1999. – № 1.
19. Юсам М.А. Макиавелли: карьера чиновника и судьба мыслителя // Новая и новейшая история. – 2006. – № 5.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 4

Формування ідейного підґрунтя новоєвропейської філософії історії у раціоналістичній та просвітницькій традиціях XVII – першої половини XIX ст.

(2 год.)

1. Розуміння історичного прогресу в раціоналістичній філософії. Ідея соціально історичного прогресу Ф. Бекона і Р. Декарта.
2. Розвиток ідеї соціально-історичного прогресу в працях Т. Гоббса, Б. Спінози, Дж. Локка, Д. Юма.
3. Загальна характеристика філософії історії французьких просвітителів. Філософія історії Ш.-Л. Монтеск'є.

4. Суспільний договір Ж.-Ж. Руссо та його утопія відновлення природного стану.

5. “Дослід про звичаї та дух народів” Вольтера.

6. Концепції А.-Р. Тюрго і Ж.-А. Кондорсе про безперервність прогресу людського розуму, науки і техніки.

Ключові терміни: емпіризм, географічний детермінізм, суспільний договір, раціоналізм.

Джерела

1. Г'юм Девід. Трактат про людську природу. Спроба запровадження експериментального методу міркувань про об'єкти моралі. – К., 2003.

2. Бэкон Ф. Сочинения: в 2 т. – М., 1977.

3. Гоббс Т. Левіафан або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. – К., 2000.

4. Гоббс Т. Сочинения: в 2 т. – М., 1991.

5. Декарт Р. Сочинения: в 2 т. – М., 1989.

6. Лок Джон. Два трактати про врядування. – К., 2001.

7. Локк Дж. Опытты о законе природы // Локк Дж. Сочинения: в 3 т. – М., 1988. – Т. 3.

8. Руссо Ж.-Ж. Рассуждения, получившие премию Дижонской Академии в 1750 году по вопросу, предложенному этой же Академией: «Способствовало ли возрождение наук и искусств очищению нравов/ / Руссо Ж.-Ж. Трактаты. – М., 1969.

9. Руссо Ж.-Ж. Рассуждения о происхождении и основаниях неравенства между людьми // Руссо Жан-Жак. Трактаты. – М., 1969.

10. Спиноза Б. Этика. – М., 2001.

11. Спіноза Б. Теологічно-політичний трактат. – Харків, 2001.

Література

12. Азаркин Н. М. Монтеस्कье. – М., 1988.

13. Акимова А. А. Вольтер. – М., 1970.

14. Арон Р. Этапы розвитку соціологічної думки. – К., 2004.

15. Асмус В. Декарт. – М., 2006.

16. Барг М. А. Историзм Френсиса Бэкона // Вопросы истории. – 1986. – № 11.

17. Барг М. А. Юм как методолог истории // Новая и новейшая история. – 1993. – № 1.

18. Баскин М. П. Монтеस्कье. – М., 1975.

19. Верцман И.Е. Жан-Жак Руссо. – М., 1976.

20. Гаджиев К.С. Концепция гражданского общества: идейные истоки и основные вехи формирования // Вопросы философии. – 1991. – № 7.

21. Дворцов А.Т. Жан-Жак Руссо. – М., 1980.
22. Заиченко Г.А. Джон Локк. – М., 1973.
23. Кириченко М.С. Історико-філософська ретроспектива проблеми людської природи в філософії Д.Юма // Вісник КНУ: Філософія. Політологія. – 2002. – № 38–41.
24. Колінгвуд Р. Ідея історії. – К., 1996.
25. Красюк Е.С. Історико-філософские взгляды Давида Юма // Вісник КНУ: Філософія. Політологія. – 2002. – №42–45.
26. Красюк С.С. Формування ідеї про людину як суб'єкт історії у мислителів раннього англійського Просвітництва // Вісник Донецького у-ту. Серія 8. – 1998. – №. 2.
27. Кузнецов В.Н. Вольтер и философия французского просвещения XVIII века. – М., 1986.
28. Кузнецов В.Н. Франсуа Мари Вольтер. – М., 1978.
29. Ляткер Я.А. Декарт. – М., 1975.
30. Матвиевская Г.П. Рене Декарт. – М., 1976.
31. Мееровский Б.В. Гоббс. – М., 1975.
32. Михаленко Ю.П. Философия Д.Юма – теоретическая основа английского позитивизма XX века. – М., 1962.
33. Михаленко Ю.П. Ф.Бекон и его учение. – М., 1975.
34. Нарский И. Философия Давида Юма. – М., 1967.
35. Нарский И.С. Давид Юм. – М., 1973.
36. Нарский И.С. Философия Джона Локка. – М., 1960.
37. Рассел Б. История западной философии. – К., 1995.
38. Соколов В.В. Спиноза. – М., 1977.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 5–6
Німецька ідеалістична філософія історії
другої половини XVIII–XIX ст.

(4 год.)

1. Особливості формування німецької філософсько-історичної думки XVIII ст. Г.Лейбніц. І.Кант.
2. Філософія історії Й. Гердера.
3. Філософія історії Ф. Шлегеля, Новалиса, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга.
4. Осмислення історичного процесу Г. Гегелем.
5. Волунтаристична філософія історії А.Шопенгауера і Ф.Ніцше.

Ключові терміни: монада, волунтаризм, ірраціоналізм, абсолютний дух.

Джерела

1. Гегель Г. Лекции по философии истории. – М., 2005.
2. Гегель Г.В.Ф. Политические произведения. – М., 1978.
3. Гегель Г.В.Ф. Философия религии: в 2 т. – М., 1977.
4. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. – М., 1977.
5. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане // Кант И. Сочинения: в 6 т. – М., 1966. – Т. 6.
6. Кант И. Ответ на вопрос: что такое Просвещение? // Кант И. Сочинения: в 6 т. – М., 1966. – Т. 6.
7. Кант И. Рецензия на книгу И.Г. Гердера «Идеи философии истории человечества» // Кант И. Сочинения: в 6 т. – М. 1966. – Т. 6.
8. Лейбниц Г.В.Monadologia // Лейбниц Г.В. Сочинения: в 4 т. – М., 1989. – Т. 1.
9. Лейбниц Г.В. Опыты теодицеи о благодати Божьей, свободе человека и начале зла // Лейбниц Г.В. Сочинения: в 4 т. – М., 1989. – Т. 4.
10. Ніцше Ф. Невчасні міркування II. Про користь і шкоду історії для життя [1874] / пер. з нім. К. Котюк // Ф. Ніцше. Повне зібрання творів: критично-наукове видання у 15 томах. – Львів: Астролябія, 2004. – Т. 1. – С. 203–278.
11. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади. – К., 2003.
12. Шеллинг Ф.В.И. Система трансцедентального идеализма // Шеллинг Ф.В.И. Сочинения: в 2 т. – М., 1987. – Т. 1.
13. Шеллинг Ф.В.И. Введение в философию мифологии // Шеллинг Ф.В.И. Сочинения: в 2 т. – М., 1989. – Т. 2.
14. Шлегель Ф. О ценности изучения греков и римлян // Шлегель Фридрих. Эстетика. Философия. Критика: в 2т. – М., 1983. – Т. 1.
15. Шлегель Ф. История европейской литературы // Шлегель Фридрих. Эстетика. Философия. Критика: в 2 т. – М., 1983. – Т. 2.
16. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. – Минск, 1998.

Література

17. Асмус В.Ф. Диалектика необходимости и свобода в философии истории Гегеля // Вопросы философии. – 1995. – № 1.
18. Асмус В.Ф. Иммануил Кант. – М., 1973.
19. Баскин Ю.Я. Кант. – М., 1984.
20. Бачинин В. А., Чефранов В.А. История философии права. – Харьков, 1998.
21. Бойченко І.В. Концепція соціального пізнання у «Феноменології духу» Гегеля // Філософська думка. – 1974. – № 3.

22. Бур М. Фихте. – М., 1965.
23. Воропаев Ю.Ф. Идея истории в философии Канта // Вестник Санкт-Петербургского у-та. – Серия философия. – 1994. – № 13.
24. Гардинер Патрик. Артур Шопенгауэр. Философ германского эллинизма / Пер. с англ. О.Б. Мазуриной. – М., 2003.
25. Гулыга А.В. Гегель. – М., 1970.
26. Гулыга А.В. Гердер. – М., 1975.
27. Гулыга А.В. Кант. – М., 1981.
28. Гулыга А.В. Немецкая классическая философия. – М., 1986.
29. Гулыга А.В. Шеллинг. – М., 1984.
30. Гуревич П.С. Этика Артура Шопенгауэра. – М., 1991.
31. Гусев В. І. Кант: філософське обґрунтування миру // Наукові записки Києво-Могилянської академії. Том 18. Філософія та релігієзнавство.
32. Калининков Л.А. Проблемы философии истории в системе Канта. – Л., 1978.
33. Кузнецов В.Н. Немецкая классическая философия второй половины XVIII–начала XIX века. – М., 1986.
34. Лазарев В.В. Шеллинг. – М., 1976.
35. Миронов В.Н. Философия истории Фридриха Ницше // Вопросы философии. – 2005. – № 11.
36. Мудрагей Н.С. Рациональное и иррациональное – философская проблема (читая А. Шопенгауэра) // Вопросы философии. – 1994. – №9.
37. Нарсеянц В.С. Гегель. – М., 1979.
38. Нарсеянц В.С. Философия права Гегеля. – М., 1998.
39. Нарский И.С. Западноевропейская философия XVIII века. – М., 1973.
40. Нарский И.С. Готфрид Лейбниц. – М., 1972.
41. Нарский И.С. Кант. – М., 1976.
42. Немецкая классическая философия: в 2 т. – М., 2000. – Т. 1: Право и свобода (И.Кант, Г.Гегель, Ф.Шеллинг).
43. Немецкая классическая философия: В 2 т. – М., 2000. – Т. 2: Разум и воля (И.Фихте, А.Шопенгауэр).
44. Овсянников М.Ф. Гегель. – М., 1971.
45. Ойзерман Т.И. Диалектический материализм и истор.-философ. теория Гегеля // Вопросы философии. – 1980. – № 9–10.
46. Ойзерман Т.И. Философия И.Канта. – М., 1974.
47. Ойзерман Т.И. Философия истории и история философии в системе Гегеля // Научные доклады высшей школы. Философские науки. – 1983. – №4.

48. Перцев А. В. А. Шопенгауэр: жизнь философа и философия жизни.
49. Приходько В.В. Дві сучасні інтерпретації філософії Й.Г.Фіхте у Німеччині (Д.Генріх і Р.Лаут) // Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Філософія. Політологія. – 2002. – Вип. 43. – С. 27–31.
50. Приходько В.В. Новий погляд на філософію історії Й.Г. Фіхте: спроба її захисту від панлогістського тлумачення // Вісник КНУ: Філософія. Політологія. – 2002. – № 42–45.
51. Приходько В.В. Філософія історії Фіхте проти панлогізму // Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Філософія. Політологія. – 2000. – Вип. 32.
52. Приходько В.В. Фіхтевська модель історії // Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Філософія. Політологія. – 2001. – Вип. 36. – С. 74–75.
53. Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995.
54. Чанышев А.А. Человек и мир в философии Артура Шопенгауэра. – М., 1990.
55. Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 7

Основні напрями розвитку історіософської думки у другій половині XIX–XX ст.

Формування та розвиток критичної філософії історії

(2 год.)

1. Переоцінка позитивістських принципів у філософії історії неокантіанців (В.Дільтей, Г.Зіммель, В.Віндельбанд, Г.Ріккерт).
2. Критична історіософія Б.Кроче та Р.Колінгвуда.
3. Критика історичистських схем історії М.Мандельбаумом і К.Попером.
4. Постмодерністська критика історичизму структуралістами. М.Фуко.
5. Постмодерністська критика історичизму нарративістами. Г.Вайт. І.Берлін.

Ключові терміни: критична філософія історії, аналітична філософія історії, філософія життя, неокантіанство, номотетичні науки, ідеографічні науки, науки про природу, науки про дух, нарратив, історичизм, постмодернізм, структуралізм, аксіологія, герменевтика, дискурс.

Джерела

1. Берлін І. Дві концепції свободи // Сучасна політична філософія. – К., 1994.
2. Дильтей В. Наброски к критике исторического разума // Вопросы философии. – 1988. – № 4.
3. Колінгвуд Р. Ідея історії. – К., 1996.
4. Кроче Бенедетто Антология сочинений по философии. – СПб., 1999. – 480 с.
5. Кроче Б. Исторический материализм и марксистская экономия. Критические очерки. – СПб., 1992.
6. Кроче Б. Теория и история историографии. – М., 1998.
7. Леви-Стросс К. Структурная антропология. – М., 1985.
8. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: в 2 т. – К., 1994.
9. Поппер К. Злиденність історизму. – К., 1994.
10. Поппер К. Нищета историзма. – М., 1993.
11. Поппер К. Что такое диалектика? // Вопросы философии. – 1995. – №1. – С. 118–138.
12. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. – М., 1998.
13. Фуко М. Археология знания. – К., 2003.
14. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – СПб., 1994.

Література

15. Алферова О.А. Соотнесение свободы и исторической необходимости в политико-философской концепции И. Берлина
16. Ашкерев А. Проблема взаимоотношений человека и власти в работах Мишеля Фуко // Вестник Российской академии наук. – 2002. – Т. 72. – № 3.
17. Вен П. Как пишут историю. Опыт эпистемологии. (Приложение) – Фуко совершает переворот в истории. – М., 2003.
18. Визгин В.П. История и метаистория // Вопросы философии. – 1998. – № 10.
19. Визгин В.П. Мишель Фуко – теоретик цивилизации знания / Вопросы философии. – 1995. – №4.
20. Визгин В.П. Онтологические предпосылки «генеалогической» истории Мишеля Фуко // Вопросы философии. – 1998. – № 1.
21. Вишневский О. “Поздний” Фуко: критика политической рациональности западных обществ // Вопросы философии. – 2005. – № 1.
22. Дзема А. Понятие смысла истории в учении Карла Поппера о прогрессе // Режим доступа. – <http://kokfo.kubsu.ru/totum>

23. Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. – Львів, 1996.
24. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів, 1999.
25. Лекторский В.А. Рациональность, критицизм и принципы либерализма (взаимосвязь социальной философии и методологии Поппера) // Вопросы философии. – 1995. – № 10.
26. Плотников Н.С. Жизнь и история. Философское наследие Вильгельма Дильтея // Вопросы философии. – 1995. – № 5.
27. Розов Н.С. Возможность теоретической истории: ответ на вызов Карла Поппера // Вопросы философии. – 1995. – № 12.
28. Смит С. Постмодернизм и социальная история на Западе: проблемы и перспективы // Вопросы истории. – 1991. – № 8.
29. Соболев В. Сучасна нараторологічна теорія та інтерпретація історіографії // Режим доступу. – [http:// vespa.org.ua/](http://vespa.org.ua/)
30. Утехин С. И.М. Берлин и его идейное наследие // Вопросы философии. – 2000. – № 5.
31. Флишбергер Б. Хабермас и Фуко: мыслители для гражданского общества // Вопросы философии. – 2002. – № 2.
32. Хайдеггер М. Исследовательская работа Вильгельма Дильтея и борьба за историческое мировоззрение в наши дни // Вопросы философии. – 1995. – № 11.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 8–9

Цивілізаційний підхід до вивчення історичного процесу

(2 год.)

1. Концепція локальних цивілізацій М.Данилевського.
2. Заперечення ідеї єдності історичного процесу О.Шпенглером.
3. Цивілізаційна концепція А.Тойнбі.
4. Соціокультурні суперсистеми П.Сорокіна.
5. Концепція етногенезу Л.Гумільова
6. Концепція “зіткнення цивілізацій” С.Гантінгтона.

Ключові терміни: цивілізація, культура, культурно-історичні типи, панславізм, європоцентризм, габітус культури, виклик-відповідь, творча меншість, пасивна більшість, надлом цивілізації, локальні цивілізації, соціокультурні суперсистеми, флуктуація, соціокультурна динаміка, пасіонарність, етногенез.

Джерела

1. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій. – Львів, 2005.
2. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли. – М., 2003.

3. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. – СПб., 1995.
4. Сорокин П. Циклические концепции социально-исторического процесса // Режим доступа. – www.abuss.narod.ru/Biblio/
5. Сорокин Питирим Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
6. Тойнбі Дж. Дослідження історії: в 2 т. – К., 1995.
7. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: в 2 т. – М., 1998.

Література

8. Бажов С.И. Философия истории Н.Я.Данилевского. – М., 1997.
9. Блащишин О.І. М.Данилевський та О.Шпенглер: дві концепції теорії культурно-історичних типів // Схід. – 1999. – № 3. – С.56–58.
10. Блащишин О.І. Філософсько-історичні прогнози М.Данилевського: Європа та Росія – сучасні реалії // Схід. – 1999. – № 4. – С.46–49.
11. Бойченко І.В. Філософія історії. – К., 2000.
12. Воробьева О. В. А. Тойнби: опыт постижения истории // Новая и новейшая история. – 2006. – № 5.
13. Голосенко И.А. Питирим Сорокин как историк социологии / / Режим доступа. – [http:// www.soc. ru](http://www.soc.ru)
14. Гончаревський В. Структура цивілізаційної побудови А. Дж. Тойнбі // Вісник КНІ ім. Шевченка. – Історія. – 2007. – №91-93. – С. 136–139.
15. Космина В. Історичний метод Освальда Шпенглера // УІЖ. – 2006. – №6.
16. Космина В. Методологічні контрверзи «дослідження історії» А. Тойнбі // УІЖ. – 2007. – №5. – С. 145–157.
17. Космина В. Теорія культурно-історичних типів М. Данилевського та його методологія історії // УІЖ. – 2006. – №1.
18. Патрушев А.И. Миры и мифы Освальда Шпенглера (1880–1936) // Новая и новейшая история. – 1996. – № 6.
19. Поляков А. Цивилизация как социальная система: теория, политология и метод // Вопросы истории. – 2007. – №11. – С. 52–54.
20. Сколота З. Н. Интерпритация гибели цивилизации в различных исследовательских контекстах // Вестник Оренбургского университета – 2008. – №7. – С. 135–140.
21. Шичалин Ю. «Осевые века» европейской истории // Вопросы философии. – 1995. – №6.
22. Фролов Э.Д. Проблема цивилизаций в историческом процессе // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. – 2006. – Выпуск 2.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 10

Ідеалістично-гуманістичне розуміння історичного процесу

(2 год.)

1. Російська релігійно-філософська традиція (В.Соловйов, С.Булгаков, М.Бердяєв).

2. Західноєвропейська релігійно-філософська традиція (П.Тейяр де Шарден, Ж.Марітен, А.Марру).

3. Філософія історії людини: феноменологія і екзистенціалізм (С.Кьєркегор, К.Гусерль, М.Гайдегер, Х.Ортега-і-Гассет, Г.Арендт, Ж.-П.Сартр, А.Камю).

Ключові терміни: філософія історії людини, екзистенціалізм, тангенціальна енергія, радіальна енергія, точка Омега, людина-маса, людина-особистість, герменевтика, вісховий час, філософія абсурду, єдність світового історичного процесу.

Джерела

1. Арентт Г. Становище людини. – Львів, 1999.
2. Арентт Х. Джерела тоталітаризму. – К., 2002.
3. Бердяєв Н.А. Новое религиозное сознание и общественность. – М., 1999.
4. Бердяєв Н.А. Русская идея: Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века: Судьба России. – М., 2000.
5. Бердяєв Н.А. Смысл истории. – М., 1991.
6. Гуссерль К. Собрание сочинений. – М., 1994.
7. Камю А. Бунтующий человек: Философия. Политика. Искусство. – М., 1990.
8. Ортега-и-Гассет Х. История как система // Вопросы философии. – 1996. – № 6.
9. Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори. – К., 1994.
10. Сартр Ж. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології. – К., 2001.
11. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М., 1987.
12. Хайдегер М. Бытие и время. – М., 1997.
13. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М., 1991.

Література

14. Аверкіна Н.А. Людина: контроверза індивідуального і соціального (за вченням Х.Ортеги-і-Гассета) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 49. – С. 59–63.

15. Аверкіна Н.А. Філософія людини у творчості Ортеги-і-Гассета // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2001. – Вип. 36.

16. Аверкіна Н.А. Х.Ортега-і-Гассет: феномен „людини маси» як варіант соціального самопроекування // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 61. – С. 117–120.

17. Андрущенко В. Історія соціальної філософії. – К., 2000.

18. Бесплюбняк О.О. Особливості екзистенційного гуманізму Ж.-П. Сартра // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2006. – Вип. 82. – С. 73–76.

19. Бесплюбняк О.О. Гуманістично-методологічні параметри екзистенційної філософії // Мультиверсум: філософський альманах. – 2006. – Вип. 59. – С. 77–86.

20. Бесплюбняк О.О. Екзистенція як тип існування (Ж.-П. Сартр та Н. Аббаньяно) // Нова парадигма: журнал наукових праць. – 2007. – Вип. 62. – С. 3–12.

21. Быховский Б. Кьеркегор. – М., 1994.

22. Горгота О.Б. Принцип історизму в системі методології історико-філософського дослідження Гегеля та Ясперса // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2004. – Вип. 70. – С. 11–14.

23. Горгота О.Б. Тотальна детермінація у філософії Г.В.Ф. Гегеля й плюралізм К. Ясперса як методологічні принципи історико-філософського дослідження // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2006. – Вип. 76. – С. 19–22.

24. Горгота О.Б. «Екзистенційна комунікація» як методологічний принцип історико-філософського дослідження Карла Ясперса // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2006. – Вип. 52. – С. 74–84.

25. Горгота О.Б. Історико-філософська концепція Карла Ясперса як спроба подолання замкненості філософської системи Гегеля // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2003. – Вип. 53.

26. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів, 1999.

27. Йонкус Д. Феноменологія життєвого розуму и повсякденность в философии Ортеги-и-Гассета // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Серия 6 – философия, политология, социология, психология, право, международные отношения. – 2004. – Выпуск 1.

28. Козлов Є.В. Бердяев versus Достоевський: антропологічний аспект // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2004. – Вип. 70. – С. 20–23.

29. Козлов Є.В. Етноменталітет філософа та соціокультурна реальність: штрихи до психологічного портрета М.О. Бердяєва // Культура і сучасність. – 2005. – № 1. – С. 28–35.

30. Козлов Є.В. Проблема пізнання у персоналістичній концепції Миколи Бердяєва // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Філософія. – 2005. – Вип. 65. – С. 57–63.

31. “Неретина С.С. Бердяев и Флоренский: о смысле исторического // Вопросы философии. – 1991. – № 3.

32. Новикова Л.И., Сиземская, И.Н. Русская философия истории: Курс лекций. – М., 1999.

33. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. – К., 2000.

34. Семенова Р. Хана Арендт о тоталитаризме: политический и нравственный дискурс (по страницам “Истоков тоталитаризма”) // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Серия 6 – философия, политология, социология, психология, право, международные отношения. – 2006. – Выпуск 1.

35. Сумерки богов (Ф.Ницше, З.Фрейд, А.Камю, Ж.-П.Сартр). – М., 1990.

36. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями: Хрестоматія. – К., 1994.

37. Трубина Е.Г. Идентичность в мире множественности: прозрения Ханы Арендт // Вопросы философии. – 1998. – №11.

38. Феноменологія буття людини: Сучасна західноєвропейська філософська рефлексія. – К., 1999.

39. Философия Мартина Хайдеггера и современность. – М., 1991.

40. Хюни Г. Историчность мира как предел анализа временности в “Бытии и времени” М. Хайдеггера // Вопросы философии. – 1998. – № 12.

41. Ящук Т. Філософія історії. – К., 2004.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 11–12

Українська філософсько-історична думка ІХ–ХХ ст.

(4 год.)

1. Формування української філософсько-історичної традиції (ІХ–ХІV ст.).

2. Українська історіософія гуманізму (ХV–ХVІІ ст.).

3. Дуалістична історіософія Г.Сковороди.

4. Християнська філософія історії кирило-мефодіївців (В.Білозерський, М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко, М.Гулак).

5. Історіософія українського романтизму (М.Гоголь, О.Потебня).

6. Німецький ідеалізм в українській філософії історії (Й.Шад, Д.Велланський, К.Зеленецький, М.Максимович, О.Новицький, С.Гогоцький, П.Павлов, М.Лунін, П. Юркевич).

7. Філософія історії українського позитивізму другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (В. Антонович, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський).

Ключові терміни: ноосфера, поступ, еліта, каста, нація.

Джерела

1. Грінченко Борис Дмитрович, Драгоманов Михайло Петрович. Діалоги про українську національну справу. – К., 1994.

2. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.

3. Україна: філософський спадок століть // Хроніка 2000: Український культурологічний альманах : в 2 т. (Вип. 37–40). – К., 2000.

4. Юркевич П.Д. Вибране. – К., 1993.

Література

5. Александрова М.В. Погляди на культуру та цивілізацію в українській філософській думці кін. ХІХ – поч. ХХ ст. (на прикладі концепцій М.Драгоманова, І.Франка та В.Вернадського) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Наука, культура, постмодерн. Серія: теорія культури і філософія науки. – 2003. – № 579. – С. 25–30.

6. Артюх В. О. Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: монографія. – Суми, 2010.

7. Артюх В. Позитивізм в історіософії Івана Франка // Філософські науки: збірник наукових праць. – Суми: СумДПУ ім. А.Макаренка, 2007. – С. 122–128.

8. Артюх В. Про історіософію Дмитра Донцова // Проблеми гуманітарних наук: наукові записки ДДПУ ім. І. Франка. – 2002. – Випуск 10. – С. 57–66.

9. Бабенко В. Історіософський зміст поняття «Руська земля» в книжній культурі Давньої Русі ХІ – ХІІІ ст. // Наука. Релігія. Суспільство. – Донецьк, 2001. – №2. – С. 150–159.

10. Бабенко В. На зорі української філософської думки: митрополит Іларіон (деякі аспекти поглядів давньоруського мислителя в контексті християнських історіософських концепцій) // Наука. Релігія. Суспільство. – 2002. – №2. – С. 40–47.

11. Бойченко І. В. Філософія історії: підручник. – К., 2000.

12. Бондарчук С. Д. Роль еліти як суб'єкта соціального поступу в історіософії В'ячеслава Липинського: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.05 / С. Д. Бондарчук. – К., 1997. – 17 с.

13. Брагінець А. Філософські і суспільно-політичні погляди Івана Франка. – Львів, 1956.
14. Будз В. Методологія філософії історії Михайла Грушевського // Режим доступу. – <http://www.narratif.narod.ru/budz05.htm>
15. Будз В. П. Філософія історії Михайла Грушевського. – автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05 / В. П. Будз. – Львів, 2001. – 19 с.
16. Ващенко В. Методологія Михайла Грушевського у контексті “філософії життя” // Київська старовина. – 2007. – №. 4. – С. 79–104.
17. Ващенко В. Порівняльний аналіз історіософських поглядів М. Костомарова та В. Антоновича // Київська старовина. – 2006. – №.4. – С. 61–70.
18. Витанович І. Уваги до методології й історіософії Михайла Грушевського // Український історик. – 1966. – №1–2. – С. 32–51.
19. Галушко К. Консерватор на тлі доби: В’ячеслав Липинський і суспільна думка європейських “правих”. – К.: Темпора, 2002.
20. Грабович Г. Гоголь і міф України // Сучасність. – 1994. – № 10.
21. Дружинінська М.В. Генеза цивілізаційного підходу: Схід-Захід (на прикладі концепцій Г.С.Сковороди та Ж.-Ж.Руссо) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Філософія і культура. Серія: Філософські науки. Теорія культури та філософія науки. – 2001. – № 501. – С. 28–39.
22. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1993.
23. Зашкільняк Л. Методологічні погляди Михайла Грушевського // Режим доступу. – <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/ProblemyIstoriografiji/1-ZASHKILNIAK%20Leonid.htm>
24. Лук М. Етнічні ідеї в філософії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – К., 1993.
25. Моисеев Н. Вернадський и современность // Вопросы философии. – 1994. – №4. – С. 3–13.
26. Наточій Л. І. Проблеми дослідження есхатологічних мотивів у світській літературі давньої Русі ХІІ (на прикладі аналізу “повчання Володимира Мономаха” та “Слова о полку Ігоревім”) // Наукові записки Києво-Могилянської академії. Том 63. Філософія та релігієзнавство.
27. Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах. – К., 1997.
28. Пінчук Ю. Відображення елементів української національної ідеї в науковій творчості М.І. Костомарова // УІЖ. – 2007. – № 2. – С. 78–89.
29. Пінчук Ю. Микола Костомарова і Володимир Антонович: єдність ідеї та відмінність методології // Історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 43–52.

30. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX століть. – К., 2002.

31. Пріцак О. Історіографія і історіософія М.Грушевського. – Кембридж, 1991.

32. Симаков К.В. Концепція реального времени-дления В.И. Вернадского // Вопросы философии. – 2003. – № 4.

33. Соціально-філософські ідеї Михайла Драгоманова. – К., 1995.

34. Ставнюк В. Роль античних студій у формуванні історико-філософських поглядів М. Драгоманова // УІЖ. – 1998. – № 6. – С. 46–53.

35. Тельвак В. Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). – Нью-Йорк; Дрогобич [Б. в.], 2002.

36. Туровский М.Б., Туровская С.В. Концепция В.И. Вернадского и перспективы эволюционной теории // Вопросы философии. – 1993. – № 6.

37. Україна: філософський спадок століть // Хроніка 2000: Український культурологічний альманах : в 2 т. (Вип. 37–40). – К., 2000.

38. Чернега Т. М Г. Сковорода і М. Гоголь: до питання співвідношення містичного та раціонального // Філософські пошуки. Біля витоків вітчизняного гуманізму. – Випуск XIII. – Львів – Одеса – 2002. – С. 128–137.

39. Чернега Т. М До проблеми вивчення впливу містико-філософських ідей Я.Бьоме на творчість Г. Сковороди // Наукове пізнання. Методологія та технологія. – № 2 (8). – 2001. – С. 3–8.

40. Чернега Т. М До проблеми полеміки Григорія Сковороди з православно-церковною ортодоксією // Перспективи. – № 2 (14). – 2001. – С. 19–24.

41. Чернега Т. М Іманентний трансценденталізм як філософське світорозуміння на прикладі творчості Сковороди // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – 2003. – Випуск IV. – С. 47–55.

42. Чернега Т. М. Історіософія Григорія Сковороди у трактуванні провідного діяча Кирило-Мефодіївського товариства М. Костомарова // Перспективи. Науковий журнал. – 2003. – № 2–3. – С. 134–140.

43. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Нью-Йорк, 1991.

44. Шакун Н. Специфіка тлумачення історії в українській філософсько-освітній думці XIX – початку XX ст. // <http://ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=478>

45. Яшук Т. І. Філософія історії: курс лекцій. – К., 2004.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 13

Об'єкт і предмет пізнання історії

(2 год.)

1. Загальні принципи наукового пізнання.
2. Об'єкт і предмет пізнання історії. Проблема інтегрального вивчення минулого.
3. Закон і закономірності в історії. Детермінізм в історії.
4. Роль особи в історії.

Ключові терміни: принцип історизму, принцип системності, принцип об'єктивності, закономірності історії, закони історії, синергетика, детермінізм.

Література

1. Айзин Б. К. Либкнехт о законах истории // Новая и новейшая история. – 2001. – № 6.
2. Астахов М.В. Методология и историческое исследование // Новая и новейшая история. – 1997. – № 5. – С. 97–98.
3. Барг М.А. Исторические закономерности как познавательная цель исторической науки // История СССР. – 1979. – № 1.
4. Бестужев-Лада И. Ретроальтернативистика в философии истории // Вопросы философии. – 1997. – № 8.
5. Блок М. Апология истории или Ремесло историка. – М., 1986.
6. Бородкин Л. “Порядок из хаоса”: концепции синергетики в методологии исторических исследований // Новая и новейшая история. – 2003. – № 2.
7. Ващенко В. “Історія як фізика”. М. Грушевський у пошуках універсальних законів історичної дії // УІЖ. – 2007. – № 4.
8. Гемпель К. Функция общих законов в истории // Вопросы философии. – 1998. – № 10.
9. Гольцов В.И. Введение в историю. Научно-методические и методологические аспекты исторической науки. – Самара, 2002.
10. Дорошенко Н. М. Методология истории как система. – Калинин, 1985.
11. Дьяков В. А. Методология истории в прошлом и настоящем. – М., 1974.
12. Ельчанинов В. А. Методологические проблемы исторической науки. – Барнаул, 1990.
13. Жуков Е. Очерки методологии истории. – М., 1980.
14. Журов Ю.В. Проблемы методологии истории. – Брянск, 1996.

15. Зайцева Н.В. Проблема детерминизма в историософии: в поисках движущих сил и факторов исторического развития // Вестник Самарского Государственного университета. История. – 2004. – № 1.
16. Зашкільняк Л. О. Вступ до методології історії. – Львів, 1996.
17. Зашкільняк Л. О. Методологія історії: проблеми предмету і структури // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Харків, 15–17 листопада 1995 р.) – Харків: Авеста, 1995. – С. 36–41.
18. Здерев Г.В. Современные проблемы методологии исторической науки и преподавания истории в вузе // Вестник Гуманитарного института. 2007. – № 1. – С. 7–15.
19. Иванов А. А. Методология исторической науки. – М., 1985.
20. Иванов В.В. Методологические основы исторического познания. – Казань, 1991.
21. Историческая наука. Вопросы методологии. – М., 1986.
22. Кареев Н. Теория исторического знания. – СПб., 1913.
23. Кертман Л.Е. Законы исторических ситуаций // Вопросы истории. – 1971. – № 1.
24. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. – М., 1987, 2003.
25. Коломийцев В.В. Законы истории или социологические закономерности? // Отечественная история. – 1997. – № 6.
26. Коломийцев В.Ф. Методология истории (от источника к исследованию). – М., 2001.
27. Косолапов В. Методология и логика исторического исследования. – К., 1977.
28. Кузеванов Л.И. Академизм исторического познания. – М., 2010.
29. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории. – М., 2006.
30. Малинов А.В. Идея исторической закономерности в университетской философии истории // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Серия 6 – философия, политология, социология, психология, право, международные отношения. – 2004. – Выпуск 2.
31. Мельник А. Дослідження законів історії в новітній філософсько-історичній думці України // Гілея. – 2007. – № 8.
32. Мельник Л. Г. Предмет і методологія історичної науки. – К., 1977.
33. Методология истории. – Минск, 1996.
34. Могильницкий Б.Г. Альтернативность в истории советского общества // Вопросы истории. – 1989. – № 11.
35. Могильницкий Б.Г. Об исторической закономерности как предмете исторической науки // Новая и новейшая история. – 1997. – № 2.

36. Могильницкий В. Г. Введение в методологию истории. – М., 1989.
37. Могильницкий Б.Г. Историческая альтернативность: методологический аспект // Новая и новейшая история. – 1990. – №3.
38. Назаретян А. П. Синергетика в гуманитарном змании: предварительные итоги // Общественные науки и современность. – 1997. – №2.
39. П'ятківський Р.О. Роль інтелігенції у суспільному житті: українські філософські концепції кінця ХІХ – першої чверті ХХ століть // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – 2003. – Вип. ІV. – С. 56–64.
40. П'ятківський Р.О. Взаємини еліти і маси на етапі націотворення: український історіософський досвід кінця ХІХ–першої чверті ХХ ст. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – №3. – С. 150–156.
41. П'ятківський Р.О. Методологія історико-філософського осмислення суб'єкта історії // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – 2003. – Вип. V. – С. 18–26.
42. П'ятківський Р.О. Методологія історико-філософського дослідження суб'єкта історії // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – 2004. – № 66–67.
43. П'ятківський Р.О. Проблема суб'єкта історичного процесу у філософії // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – 2001. – Вип. ІІ. – С. 52–61.
44. П'ятківський Р.О. Проблема суб'єкта історичного процесу у філософії Івана Франка // Людина і політика. – 2001. – №6 (18). – С. 106–113.
45. П'ятківський Р.О. Суб'єкт і рушійні сили національно-відроджувального процесу в поглядах українських філософів кінця ХІХ–першої чверті ХХ ст. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2002. – №2. – С. 94–100.
46. Петряев К.Д. Вопросы методологии исторической науки. – К., 1971.
47. Плеханов Г. К вопросу о роли личности в истории // <http://scepsis.ru/authors>
48. Ракитов А. Историческое познание: Системно-гносеологический подход. – М., 1982.
49. Рашковский Е. Историк как свидетель, или об источниках исторического познания // Вопросы философии. – 1998. – № 2.
50. Санцевич А. В. Методика исторического исследования. – К., 1990.
51. Селунская Н. Методологическое знание и профессионализм историка // Новая и новейшая история. – 2004. – № 4.

52. Смоленский Н. Проблема объективности исторического познания // Новая и новейшая история. – 2004. – № 6.
53. Смоленский Н.И. Теория и методология истории. – М., 2008.
54. Философия и методология истории. – М., 1977.
55. Хвостова К.В. История: проблемы познания // Вопросы философии. – 1997. – № 4.
56. Черненко А.А. Причинность в истории. – М., 1983.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 14

Суб'єкт історичного пізнання

(2 год.)

1. Історик як суб'єкт історичного пізнання, структура світогляду історика.
2. Теоретичний і емпіричний рівень наукового пізнання в історії. Проблема об'єктивності історії.
3. Етапи пізнавальної діяльності історика.

Ключові терміни: об'єктивність, суб'єктивність.

Література

1. Блок М. Апология истории или Ремесло историка. – М., 1986.
2. Дорошенко Н. М. Методология истории как система. – Калинин, 1985.
3. Дьяков В. А. Методология истории в прошлом и настоящем. – М., 1974.
4. Зашкільняк Л. О. Вступ до методології історії. – Львів, 1996.
5. Иванов В.В. Методологические основы исторического познания. – Казань, 1991.
6. Ракитов А. Историческое познание: Системно-гносеологический подход. – М., 1982.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 15

Методи історичного дослідження

(2 год.)

1. Поняття методу.
2. Класифікація наукових методів.
3. Спеціальні методи в історичних дослідженнях.
4. Математичні методи в історичних дослідженнях.
5. Історична інформатика та кліометрія.

Ключові терміни: метод, методи критики джерел, історико-порівняльний метод (порівняння за аналогією, порівняння за

контрастом, генералізація), біографічний метод, синхронний і діахронний методи, методи “усної історії”, метод просопографії, математичні методи, контент-аналіз, кліометрія, квантативна історія, історична інформатика.

Література

1. Аникеев И., Покасов В. Историческая информатика в России и за рубежом // Новая и новейшая история. – 2002. – № 1.
2. Астахов М. В. О соотношении технологии, подходов, методов и методик в историко-научном исследовании // Новые информационные ресурсы и технологии в исторических исследованиях и образовании. Сборник тезисов докладов и сообщений Всероссийской конференции, 6-9 апр. 2000 г. Боровое (Московская обл.) – М., 2000. – [296 с.] – С. 253–255.
3. Астахов М.В. Об академической традиции и соотношении аналитической истории и исторической информатики // Информатика и информационная культура в современной школе. Сб. материалов I и II Всероссийских научно-практических конференций / Под ред. Ю.В. Александрова, В.И. Пугача; Самарский институт повышения квалификации и переподготовки работников образования. – Самара, 1996. – С. 114–117.
4. Блок М. Апология истории или Ремесло историка. – М., 1986.
5. Бородин Л.И. Квантитативная история в системе координат модернизма и постмодернизма // Новая и новейшая история. – 1998. – № 5.
6. Бородкин Л.И. Квантитативная история на пороге XXI века: фазовый переход? // Новые информационные ресурсы и технологии в исторических исследованиях и образовании. Сборник тезисов докладов и сообщений всероссийской конференции / отв. ред. Л.И. Бородкин, В.Н. Владимиров, И.М. Гарскова, Ю.Ю. Юмашева. М., 2000. [296 с.] URL: <http://kleio.asu.ru/aik/bullet/26/2.html>.
7. Владимиров В.Н. Геоинформационные технологии в исторических исследованиях// Новая и новейшая история. – 2006. – № 5.
8. Дорошенко Н. М. Методология истории как система. – Калинин, 1985.
9. Дьяков В. А. Методология истории в прошлом и настоящем. – М., 1974.
10. Ельчанинов В. А. Методологические проблемы исторической науки. – Барнаул, 1990.
11. Жуков Е. Очерки методологии истории. – М., 1980.
12. Зашкільняк Л. О. Вступ до методології історії. – Львів, 1996.

13. Иванов В.В. Методологические основы исторического познания. – Казань, 1991.
14. Какх Ю.Ю. Математические методы в исторических исследованиях // Вопросы истории. – 1989. – № 2.
15. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. – М., 1987, 2003.
16. Коломийцев В.Ф. Методология истории. – М., 2000.
17. Математические методы в историко-экономических и историко-культурных исследованиях. – М., 1977.
18. Математические методы в исторических исследованиях. – М., 1972.
19. Математические методы и ЭВМ в исторических исследованиях. – М., 1985.
20. Миронов Б.Н., Степанов З.В. Историк и математика. (Математические методы в историческом исследовании). – Ленинград, 1976.
21. Могильницкий В. Г. Введение в методологию истории. – М., 1989.
22. Перевертень В.А. Темпорные множества как одно из базовых понятий математического аппарата историка // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер», N 32, апрель. М., 2004. С. 202-203. Сайт: Ассоциация «История и компьютер». URL: <http://kleio.asu.ru/?q=node/107>
23. Ракитов А. Историческое познание: Системно-гносеологический подход. – М., 1982.
24. Тезисы научной конференции «Математическое моделирование исторических процессов» / Институт прикладной математики им. Келдыша. Москва, 29-31 октября 2007 г. – URL: <http://history.keldysh.ru/>
25. Турчин П.В. Теории и модели эмпирического исследования исторической динамики // История и современность. Выпуск №2/2008. С. 10-33. URL: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129410/>
26. Философия и методология истории. – М., 1977.
27. Хвостова К.В. Количественный подход в средневековой социально-экономической истории. – М., 1980.
28. Хвостова К.В. Математические методы в исторических исследованиях и современная эпистемология истории // Новая и новейшая история. – 2007. – № 3.
29. Хвостова К.В. Постмодернизм, синергетика и современная историческая наука // Новая и новейшая история. – 2006. – № 2.
30. Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007.
31. Ярауш К. Роль количественных методов в исторических исследованиях // История и историки. – М., 1990.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 16

Історичний час

(2 год.)

1. Поняття і структура історичного часу.
2. Соціальний час.
3. Календарний час.
4. Хронології.
5. Історичні епохи.

Література

1. Капица С.П. Об ускорении исторического времени // Новая и новейшая история. – 2001. – № 2.
2. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. – К., 2005.
3. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. – К., 2006.
4. Курбатов С. В. Історичний час як детермінанта творчого процесу. – К., 2008.
5. Курбатов С. В. Історичний час як детермінанта творчого процесу. – К., 2008.
6. Помян К. Порядок часу. – К., 2008.
7. Ракизов А.И. Историческое познание. – М., 1982.
8. Савельева И.М., Полетаев А.В. История и время. В поисках утраченного. – М., 1997.
9. Яковлев В.П. Социальное время. – Ростов, 1980.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ № 17

Історична свідомість і соціальні функції історії

(2 год)

1. Поняття “історична свідомість”. Структура, рівні та типи історичної свідомості.
2. Історична пам’ять.
3. Соціальні функції історії.

Ключові терміни: історична свідомість, історична пам’ять, уроки історії, футурологія.

Література

1. Блок М. Апология истории или Ремесло историка. – М., 1986.
2. Гефтер М.Я. История позади? Историк – человек лишний? // Вопросы философии. – 1993. – № 9.

3. Гулыга А.В. О характере исторического знания // Вопросы философии. – 1962. – № 9.
4. Дорошенко Н. М. Методология истории как система. – Калинин, 1985.
5. Дьяков В. А. Методология истории в прошлом и настоящем. – М., 1974.
6. Ельчанинов В. А. Методологические проблемы исторической науки. – Барнаул, 1990.
7. Жуков Е. Очерки методологии истории. – М., 1980.
8. Зашкільняк Л. О. Вступ до методології історії. – Львів, 1996.
9. Коломийцев В.Ф. Методология истории. – М., 2000.
10. Косолапов В. Методология и логика исторического исследования. – К., 1977.
11. Могильницкий Б.Г. К вопросу о соотношении исторического и художественного познания // Средние века. – М., 1975. – Вып. 39.
12. Могильницкий В. Г. Введение в методологию истории. – М., 1989.
13. Патрик Хаттон. История как искусство памяти. – СПб., 2004.
14. Про А. Двенадцать уроков по истории. – М., 2000.
15. Ракилов А. Историческое познание: Системно-гносеологический подход. – М., 1982.
16. Рашковский Е. Историк как свидетель, или об источниках исторического познания // Вопросы философии. – 1998. – № 2.
17. Савельева И.М., Полетаев А.В. История в пространстве социальных наук // Новая и новейшая история. – 2007. – № 6.
18. Селунская Н. Методологическое знание и профессионализм историка // Новая и новейшая история. – 2004. – № 4.
19. Смоленский Н. Проблема объективности исторического познания // Новая и новейшая история. – 2004. – № 6.
20. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – М., 2000.
21. Тощенко Ж.Т. Историческое сознание и историческая память // Новая и новейшая история. – 2000. – № 4.
22. Философия и методология истории. – М., 1977.
23. Хвостова К.В. История: проблемы познания // Вопросы философии. – 1997. – № 4.
24. Черняк Е.Б. История и логика (Структура исторических категорий) // Вопросы истории. – 1995. – № 10.
25. Шлезингер-мл. А.М. (США). Историк как художник // Новая и новейшая история. – 2007. – № 6.
26. Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007.

САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Теокосмічні цикли Миколи Кузанського.
2. Філософія історії Ібн-Халдуна.
3. Питання єдності всесвітньої історії, її сенсу та мети у екзистенціальній філософії К.Ясперса.
4. Формування позитивізму у XIX ст. Концепція соціального розвитку К.-А. Сен -Сімона.
5. “Закон трьох стадій” О.Конта.
6. Формування “історицизму” в новоєвропейському напрямі раціональності (В.Гумбольдт, Л.Ранке, Й.Дройзен, К.Мангейм, Ф.Майнеке).
7. Еволюціоністський напрям філософії історії.
8. Ідея прогресу в працях неоеволюціоністів.
9. Концепція “кінця історії” Ф.Фукуями.
10. Формування та розвиток марксистської теорії стадій суспільного розвитку.
11. Проблема азійського способу виробництва в марксистській формаційній схемі. Еволюція формаційних поглядів К.Маркса і Ф.Енгельса.
12. Формаційні дискусії в СРСР кінця 20-х початку 30-х рр. Проблема давньо-східних держав.
13. Критика і відхід від п’ятичленної формаційної схеми у 80-х – 90-х рр. XX ст.
14. Соціологія історії Е.Дюркгайма.
15. Історико-соціологічні концепції М.Вебера.
16. Зародження і становлення школи “Анналів”. М.Блок. Л.Февр.
17. Друге покоління школи “Анналів” (глобальна історія). Ф.Бродель
18. Третє покоління школи “Анналів” (антропологічна історія).
19. Соціологія історії Г.Маркузе і Ю.Габермаса.
20. Національно-клерикальна філософія історії С.Томашівського.
21. Біосферна концепція еволюції Землі В.Вернадського.
22. Класократична концепція історії В.Липинського.
23. Волюнтаристична філософія історії Д.Донцова.
24. Історичний факт.
25. Історична інформатика та кліометрія.
26. Історична альтернатива.
27. Випадковість і необхідність в історії
28. Історія як мистецтво.

ПИТАННЯ ДО КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 1

1. Теокосмічна система стародавнього Єгипту.
2. Теократичні та міфологічні уявлення Шумеру, Вавілону й Асирії.
3. Ведійські філософські школи.
4. Історіософія індуїзму.
5. Історіософія буддизму.
6. Вчення Заратустри. Історіософія Авести.
7. Модель історії стародавнього Китаю.
8. Історичний коловорот Сима Цяня.
9. Давньогрецька концепція цінності історії.
10. Створення наукового методу в історії. Геродот і Сократ.
11. Історіософія Платона і Арістотеля.
12. Розвиток філософії історії в елліністичний період. Історичний коловорот Полібія.
13. Характерні риси римської філософії історії.
14. Характерні риси християнської філософії історії.
15. Філософія історії св. Августина.
16. Філософія історії Йоахима Флорського.
17. Теокосмічні цикли Миколи Кузанського.
18. Філософія історії Ібн-Халдуна.
19. Теорія циклічного кругообігу форм правління Н.Макіавеллі.
20. Космоісторичний рух Т.Кампанелли
21. Циклічна концепція Дж.Віко.
22. Розуміння історичного прогресу в раціоналістичній філософії.
23. “Нова Атлантида” Ф.Бекона та його механічно-технологічна утопія.
24. Раціоналістична філософія історії Р.Декарта.
25. Механічний підхід до суспільних явищ Т.Гоббса.
26. Філософська модель історії Дж.Локка та Д.Юма.
27. Вчення Б.Спінози про історичний процес.
28. Загальна характеристика філософії історії французьких просвітителів. Філософія історії Ш.-Л.Монтеск'є.

29. Суспільний договір Ж.-Ж.Руссо та його утопія відновлення природного стану.
30. “Дослід про звичаї та дух народів” Вольтера.
31. Концепції А.-Р. Тюрго і Ж.-А.Кондорсе про безперервність прогресу людського розуму, науки і техніки.
32. Загальна характеристика німецької ідеалістичної філософії історії другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Теорія теокосмічного прогресу Г.Лейбніца.
33. Філософсько-історичні погляди І.Канта.
34. «Ідеї до філософії історії людства» Й.Гердера та його етнічна теорія націй.
35. Духовна культура у філософії історії Ф.Шлегеля.
36. Спирально-триадна система історичного руху Новаліса.
37. Філософія історії Й.Фіхте.
38. Ідея стадійного сходження людства до абсолюту Ф.Шеллінга.
39. Філософія історії Г.Гегеля.
40. Волюнтаристична філософія історії А.Шопенгауера та Ф.Ніцше.
41. Зародження і становлення школи “Анналів”. М.Блок. Л.Февр.

КОНТРОЛЬНА РОБОТА № 2

1. Концепція локальних цивілізацій М.Данилевського.
2. Заперечення ідеї єдності історичного процесу О.Шпенглером.
3. Соціокультурні суперсистеми П.Сорокіна.
4. Концепція етногенезу Л.Гумільова
5. Концепція “зіткнення цивілізацій” С.Гантінгтона.
6. Цивілізаційна концепція А.Тойнбі.
7. Російська релігійно-філософська традиція (В.Соловйов, С.Булгаков, М.Бердяєв).
8. Західноєвропейська релігійно-філософська традиція (П.Тейяр де Шарден, Ж.Марітен, А.Марру).
9. Філософія історії людини: феноменологія і екзистенціалізм (С.К’єркегор, Е.Гусерль, М.Хайдагер, Х.Ортега-і-Гассет, Г. Арендт, Ж.-П.Сартр, А.Камю).
10. Питання єдності всесвітньої історії, її сенсу та мети у екзистенціальній філософії К.Ясперса.
11. Формування української філософсько-історичної традиції (IX–XIV ст.).
12. Українська історіософія гуманізму (XV–XVII ст.).
13. Дуалістична філософія історії Г.Сковороди.

14. Християнська філософія історії кирило-мефодіївців (В.Білозерський, М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко, М.Гулак).

15. Філософія історії українського романтизму (М.Гоголь, О.Потебня).

16. Німецький ідеалізм в українській філософії історії (Й.Шад, Д.Велланський, К.Зеленецький, М.Максимович, О.Новицький, С.Гогоцький, П.Павлов, М.Лунін, П. Юркевич).

17. Філософія історії українського позитивізму другої половини ХІХ–початку ХХ ст. (В.Антонович, М.Драгоманов, І.Франко, М.Грушевський).

18. Українська філософія історії першої половини ХХ ст. Національно-клерикальна історіософія С.Томашівського.

19. Біосферна концепція еволюції Землі В.Вернадського.

20. Класократична концепція історії В.Липинського.

21. Волюнтаристична філософія історії Д.Донцова.

22. Загальні принципи наукового пізнання.

23. Об'єкт і предмет пізнання історії. Проблема інтегрального вивчення минулого.

24. Закон і закономірності в історії.

25. Детермінізм в історії.

26. Історична альтернатива. Випадковість і необхідність в історії.

27. Роль особи в історії.

28. Історичний час.

29. Історичний факт.

30. Принципи історичного пізнання.

31. Історик як суб'єкт історичного пізнання, структура світогляду історика.

32. Теоретичний і емпіричний рівень наукового пізнання в історії. Проблема об'єктивності історії.

33. Етапи пізнавальної діяльності історика.

34. Класифікація наукових методів: загальнонаукові, спеціально-наукові методи, міждисциплінарні методи.

35. Математичні методи в історичних дослідженнях. Історична інформатика та кліометрія.

36. Характеристика історичних знань.

37. Історична свідомість.

38. Історична пам'ять.

39. Соціальні функції історії.

40. Історія як мистецтво.

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ ДО КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЯ»

1. Предмет, завдання і проблематика курсу. Джерела, література.
2. Теокосмічна система стародавнього Єгипту.
3. Теократичні та міфологічні уявлення Шумеру, Вавилону й Асирії.
4. Ведійські філософські школи.
5. Історіософія індуїзму.
6. Історіософія буддизму.
7. Вчення Заратустри. Історіософія Авести.
8. Модель історії стародавнього Китаю.
9. Історичний коловорот Сима Цяня.
10. Давньогрецька концепція цінності історії.
11. Створення наукового методу в історії. Геродот і Сократ.
12. Філософія історії Платона і Арістотеля.
13. Розвиток філософії історії в елліністичний період. Історичний коловорот Полібія.
14. Характерні риси римської філософії історії.
15. Характерні риси християнської філософії історії.
16. Філософія історії св. Августина.
17. Філософія історії Йоахима Флорського.
18. Теокосмічні цикли Миколи Кузанського.
19. Філософія історії Ібн-Халдуна.
20. Теорія циклічного кругообігу форм правління Н.Макіавеллі.
21. Космоісторичний рух Т.Кампанелли
22. Циклічна концепція історії Дж.Віко.
23. Розуміння історичного прогресу в раціоналістичній філософії.
24. “Нова Атлантида” Ф.Бекона та його механічно-технологічна утопія.
25. Раціоналістична філософія історії Р.Декарта.
26. Механічний підхід до суспільних явищ Т.Гоббса.
27. Філософська модель історії Дж.Локка та Д.Юма.
28. Вчення Б.Спінози про історичний процес.

29. Загальна характеристика філософії історії французьких просвітителів. Філософія історії Ш.-Л.Монтеск'є.

30. Суспільний договір Ж.-Ж.Руссо та його утопія відновлення природного стану.

31. “Дослід про звичаї та дух народів” Вольтера.

32. Концепції А.-Р. Тюрго і Ж.-А.Кондорсе про безперервність прогресу людського розуму, науки і техніки.

33. Загальна характеристика німецької ідеалістичної філософії історії другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Теорія теокосмічного прогресу Г.Лейбніца.

34. Філософсько-історичні погляди І.Канта.

35. «Ідеї до філософії історії людства» Й.Гердера та його етнічна теорія націй.

36. Духовна культура у філософії історії Ф.Шлегеля.

37. Спирально-тріадна система історичного руху Новаліса.

38. Філософія історії Й.Фіхте.

39. Ідея стадійного сходження людства до абсолюту Ф.Шеллінга.

40. Концепція історії Г.Гегеля.

41. Волонтаристична філософія історії А.Шопенгауера та Ф.Ніцше.

42. Концепція соціального розвитку К.-А.Сен-Сімона і його схема стадійного поступу людства.

43. “Закон трьох стадій” О.Конта.

44. Формування “історицизму” в новоевропейському напрямі раціональності (В.Гумбольдт, Л.Ранке, Й.Дройзен, К.Мангейм, Ф.Майнеке).

45. Концепція “кінця історії” Фукуями.

46. Еволюціоністський напрям філософії історії.

47. Ідея прогресу в працях неоеволюціоністів.

48. Формування та розвиток марксистської теорії стадій суспільного розвитку.

49. Проблема азійського способу виробництва в марксистській формаційній схемі. Еволюція формаційних поглядів К.Маркса і Ф.Енгельса.

50. Формаційні дискусії в СРСР кінця 20-х початку 30-х рр. Проблема давньо-східних держав.

51. Критика і відхід від п'ятичленної формаційної схеми у 80-х – 90-х рр. XX ст.

52. Соціологія історії Е.Дюркгайма.
  53. Історико-соціологічні концепції М.Вебера.
  54. Зародження і становлення школи “Анналів”. М.Блок. Л.Февр.
  55. Друге покоління школи “Анналів” (глобальна історія).
- Ф.Бродель
56. Третє покоління школи “Анналів” (антропологічна історія).
  57. Соціологія історії Г.Маркузе і Ю.Габермаса.
  58. Переоцінка позитивістських принципів у філософії історії неокантіанців (В.Дільтей, Г.Зіммель, В.Віндельбанд, Г.Ріккерт).
  59. Критична історіософія Б.Кроче та Р.Колінгвуда.
  60. Критика історизистських схем історії М.Мандельбаумом і К.Попером.
  61. Постмодерністська критика історизизму структуралістами. М.Фуко.
  62. Постмодерністська критика історизизму наративістами. Г.Вайт. І.Берлін.
  63. Концепція локальних цивілізацій М.Данилевського.
  64. Заперечення ідеї єдності історичного процесу О.Шпенглером.
  65. Соціокультурні суперсистеми П.Сорокіна.
  66. Концепція етногенезу Л.Гумільова
  67. Концепція «зіткнення цивілізацій» С.Гантінгтона.
  68. Цивілізаційна концепція А.Тойнбі.
  69. Російська релігійно-філософська традиція (В.Соловйов, С.Булгаков, М.Бердяєв).
  70. Західноєвропейська релігійно-філософська традиція (П.Тейяр де Шарден, Ж.Марітен, А.Марру).
  71. Філософія історії людини: феноменологія і екзистенціалізм (С.К’еркегор, Е.Гусерль, М.Хайдагер, Х.Ортега-і-Гассет, Г. Арендт, Ж.-П.Сартр, А.Камю).
  72. Питання єдності всесвітньої історії, її сенсу та мети у екзистенціальній філософії К.Ясперса.
  73. Формування української філософсько-історичної традиції (IX–XIV ст.).
  74. Українська історіософія гуманізму (XV–XVII ст.).
  75. Дуалістична філософія історії Г.Сковороди.
  76. Християнська філософія історії кирило-мефодіївців (В.Білозерський, М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко, М.Гулак).

77. Історіософія українського романтизму (М.Гоголь, О.Потебня).
78. Німецький ідеалізм в українській філософії історії (Й.Шад, Д.Велланський, К.Зеленецький, М.Максимович, О.Новицький, С.Гогоцький, П.Павлов, М.Лунін, П. Юркевич).
79. Історіософія українського позитивізму другої половини ХІХ–початку ХХ ст. (В.Антонович, М.Драгоманов, І.Франко, М.Грушевський).
80. Українська філософія історії першої половини ХХ ст. Національно-клерикальна історіософія С.Томашівського.
81. Біосферна концепція еволюції Землі В.Вернадського.
82. Класократична концепція історії В.Липинського.
83. Волюнтаристична філософія історії Д.Донцова.
84. Загальні принципи наукового пізнання.
85. Об'єкт і предмет пізнання історії. Проблема інтегрального вивчення минулого.
86. Закон і закономірності в історії.
87. Детермінізм в історії.
88. Історична альтернатива.
89. Випадковість і необхідність в історії.
90. Роль особи в історії.
91. Історичний час.
92. Історичний факт.
93. Принципи історичного пізнання.
94. Історик як суб'єкт історичного пізнання, структура світогляду історика.
95. Теоретичний і емпіричний рівень наукового пізнання в історії. Проблема об'єктивності історії.
96. Етапи пізнавальної діяльності історика.
97. Класифікація наукових методів: загальнонаукові, спеціально-наукові методи, міждисциплінарні методи.
98. Математичні методи в історичних дослідженнях.
99. Історична інформатика та кліометрія.
100. Характеристика історичних знань.
101. Історична свідомість.
102. Історична пам'ять.
103. Соціальні функції історії.
104. Історія як мистецтво.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Абстракція історична – форма пізнання історичного шляхом усвідомленого виокремлення істотних рис описуваної реальності з метою зосередження в межах запропонованої методології на емпіричних параметрах, що у своїй сукупності репрезентують сутність осмислюваної дійсності.

Аксіологія – вчення про цінності.

Альтернатива історична – здатність мислення до оцінки дійсних і уявних варіантів, потенційна можливість вибору.

Базис і надбудова – категорії марксистської соціальної філософії, покликані відобразити взаємовідносини між економічною та іншими структурами, процесами, явищами та сферами життєдіяльності суспільства, зокрема юридичними, політичними, духовними. Економічна структура суспільства, тобто сукупність об'єктивних суспільних відносин, у які вступають люди між собою в процесі матеріального виробництва, визначається як базис, а властиві певному суспільству форми ідеологічного й політичного життя, його державний устрій, притаманні йому правові, моральні, художні, філософські та релігійні погляди, дії, нормативи, відносини, а також організації та установи – як надбудова, що породжується і зумовлюється базисом.

Біографістика історична – у художній літературі один із жанрів; в історичній науці – одна з її галузей, що вивчає діяльність окремих осіб у контексті відповідної епохи. Вважається одним із методів вивчення історії.

Біфуркація – точки розгалуження процесу, які породжують нову лінію еволюції, термін запроваджений бельгійською школою І. Пригожина.

Виклик – відповідь – поняття, запроважені А. Дж. Тойнбі для позначення однієї з визначальних характеристик ритму існування цивілізацій. Перебіг цивілізаційних процесів і проходження цивілізацією основних етапів її життєвого кола (виникнення, зростання, злам, деградація, розклад) підлягають законові виклик-відповідь, відповідно до якого кожен крок поступу цивілізації постає як адекватна відповідь на виклик довкілля – природного для перших, батьківських цивілізацій; природного та соціального – для наступних. Ці виклики зумовлені дією найрізноманітніших чинників природно-історичного середовища, серед яких Тойнбі відзначає, зокрема, «стимул» країни із суворими умовами життя, «стимул» нової

незайманої землі, «стимул» несподіваного удару з боку зовнішнього ворога, «стимул» несприятливого соціального статусу (напр. рабства).

Волюнтаризм – ідеалістична філософія, яка ґрунтується на розумінні волі як першооснови творення діяльності.

Габітус – поняття, запозичене із соціології, означає засвоєння індивідом норм, які вироблені соціальною групою, до якої він належить. Габітус індивіда проявляється у таких диспозиціях: позах, манері розмовляти, стилі життя, політичних, моральних та естетичних судженнях.

Генотеїзм – визнання існування багатьох богів на чолі з одним верховним Богом.

Геоісторія – термін, який використовується для характеристики творчості Фернана Броделя і його основної праці “Середземномор’я і середземноморський світ в епоху Філіпа II”. Новий тип історії, в якій географічний простір інтегрується в історичну темпоральність.

Герменевтика – досвід та наука тлумачення історичних текстів, пам’яток, подій, вчинків, розуміння яких має принциповий характер для ціннісних і пізнавальних регуляцій людської життєдіяльності, відтворення реальної спадкоємності історичної самосвідомості індивідів, спільнот і суспільства.

Гіпотеза історична – форма наукового пізнання, спрямована на раціональну організацію історичного дослідження, сукупність висловлювань, що мають характер, припущень, сформованих на підставі існуючих фактів щодо істотних відношень і зв’язків, вірогідних для досліджуваного об’єкта.

Гносеологія – теорія пізнання.

Горизонт очікування – поняття, яке запровадив німецький історик Р. Козеллек, майбутнє минулого, присутність майбутнього у свідомості людей минулого. Складається із очікування, прогнозів, бажань, надій і страхів.

Деїзм – релігійно-філософська концепція, що ґрунтується на вірі в Бога, який створив світ і далі не втручається в перебіг подій у ньому.

Детермінізм – вчення, яке стверджує, що всі явища пов’язані причинним зв’язком із явищами, які відбулися раніше.

Діалектика – напрям філософії, що досліджує категорії розвитку в їх суперечливому взаємозв’язку; аналіз і хід думки шляхом знаходження і зняття суперечностей.

Доля – за міфологічним уявленням, в ірраціоналістичних філософських системах, а також у повсякденній свідомості

надприродна незбагненна зумовленість, сила, що визначає всі події в житті людини.

Достовірність історичного знання – термін, що вживається у філософських, історичних і логіко-методологічних дослідженнях як головна характеристика обґрунтованості, доказовості, безперечності знання; це знання суб'єктом пізнання істинності знання як факту.

Евристика – сукупність інтелектуальних прийомів і засобів, які сприяють науковим відкриттям і винаходам.

Екзистенціалізм або філософія існування – напрям у філософії ХХ ст., що розглядає людину як унікальну духовну істоту, здатну до вибору власної долі.

Еклектика – змішання та безмежне поєднання різноманітних, різнорідних і несумісних понять під приводом подолання в них протилежностей і створення різнопланового та неординарного в системі єдиного цілого.

Емпіризм – філософський напрям, який орієнтується на отримання знання тільки з почуттєвого досвіду та принижує можливості теоретичного пізнання.

Есхатологія – релігійне вчення про кінцеву долю світу і людства, про кінець світу та страшний суд.

Закон – необхідний, істотний, стійкий, повторювальний зв'язок явищ буття у світі.

Закономірність – форма вираження закону стосовно розуміння і пояснення буття у світі.

Знання історичне – це сукупність ідеальних образів, що відображають історичні явища та процеси об'єктивної дійсності.

Ідеалістичне розуміння історії – філософсько-історичне тлумачення сукупного розвитку як заснованого визначальною мірою на ідеях, волі, вірі, прагненнях, теоріях, ученнях, свідомості людей.

Ідеальний тип – теоретична конструкція, схема, яка спочатку створюється в уяві дослідника, а потім співвідноситься з емпіричною реальністю. Категорія, запропонована відомим німецьким ученим ХХ ст. М. Вебером у 1904 р. для дослідницької практики в галузі політології й соціології. Утворення абстрактних ідеальних типів є для Вебера не метою, а засобом дослідження.

Ідіографічний метод – запропонований неокантіанцями Баденської школи (запроваджений В. Віндельбаном і докладно розроблений, під назвою індивідуалізуючого, Г. Ріккертом) метод гуманітарних наук про культуру, що покликаний забезпечувати автентичне осмислення

індивідуальних рис історичних явищ шляхом їх характеристики як неповторних цінностей культури.

Історизм – уперше термін почав вживати німецький історик Ф.Шлегель у 1797 р., у своїх фрагментарних зауваженнях з філології, вказавши на неісторичність “популярної філософії” XVIII ст., позбавленої “всіх персональних індикацій”. Тим самим він утверджував розуміння історичності всієї дійсності, яка осмислювалась як “індивідуальні” зміни в часі (“розвиток”). Нині цей термін означає: 1) загальний, методологічний принцип історизму, включений у структуру матеріалістичної діалектики; 2) історизм як духовно-культурний рух XIX ст.; 3) історизм як вид і спосіб історичної думки, що сприяв академічному становленню історичної науки, вирізняючи її пізнавальну стратегію від природничих наук.

Історико-антропологічний підхід – підхід до аналізу історичних актів і явищ, що склався в історичній науці в другій половині XX ст. Сутність його полягає в розгляді історії як науки про суспільну людину, яка діє в часі, історичному просторі. Виник на підставі світоглядних орієнтацій, виражених у концентрованому вигляді в антропологічному принципі філософії, що поширювався в XIX ст. і набув розвитку в низці сучасних філософських напрямів, а також внаслідок взаємодії історії з антропологією, психологією та іншими науками.

Історична інформатика – напрям історичної науки, що виник на стику джерелознавства, інформатики, квантативної історії, в його основі лежить формалізація і комп’ютерна обробка історичних джерел, розробка і використання нових комп’ютерних технологій дослідження, створення комп’ютерних програм навчання; наукова дисципліна, яка вивчає закономірності процесу інформатизації історичної науки та освіти. В її основу покладено сукупність теоретичних і прикладних знань, необхідних для створення й використання в дослідницькій практиці машиночитаних версій історичних джерел усіх видів. Охоплює велике коло проблем, пов’язаних з одержанням, використанням, зберіганням та поширенням історичної інформації. Термін вперше вжито у 1992 р.

Історична свідомість – одна з категорій історичної науки, яка характеризує процес визрівання та самоусвідомлення суспільством своєї суті, свого “Я”; одна з форм суспільної свідомості, що дає змогу людству осмислено відтворювати, реконструювати свій поступальний рух у часі; раціональний досвід, накопичений людством у процесі його соціально

свідомої природоперетворювальної діяльності, найвища духовна й етична цінність людини.

Історичний процес – зміна суспільних подій, пов'язаних між собою прямими або опосередкованими причинно-наслідковими зв'язками.

Історичний факт – це об'єктивна подія чи явище минулого; форма людського знання.

Історія понять – напрям соціальної історії, що сформувався в 1960 – 1970-х роках і досліджує становлення політично-соціальної термінології, яка відображає в історичних текстах зв'язаний із сучасністю набутий суспільний досвід з елементами планування майбутнього.

Історія уявлень – напрям історичних досліджень, що має на меті зрозуміти, яким люди минулого бачили своє місце у світі, який зміст вкладали у свої вчинки; вивчає уявлення індивідів і груп про навколишній світ, про суспільство, про себе та про інших.

Квантативна історія (кліометрія) – область історичної науки, що ґрунтується на використанні кількісних методів дослідження.

Кількісні методи історичного дослідження – методи, що застосовуються для аналізу історичних явищ на підставі кількісних показників.

Контент-аналіз – це метод кількісної обробки великих масивів документів, розроблений в американській соціології; метод, що ґрунтується на зведенні тексту документа до обмеженого набору певних елементів, які піддаються кількісній обробці. Застосування його дозволяє виявити частоту появи в тексті характеристик, що цікавлять дослідника.

Концепція історична – головний задум, провідна ідея історичного дослідження, за допомогою якої обґрунтовується вибір об'єкта пізнання, здійснюється первинне формулювання проблеми, аргументація принципів понять, які в сукупності утворюють чітку пояснювальну схему.

Космогонія – галузь науки, в якій вивчається походження і розвиток космічних тіл і їх систем зірок, зоряних скупчень, галактик, туманностей, Сонячної системи, сонця, планет, метеоритів, комет.

Культурно-історичний тип – термін запроваджений М. Данилевським для позначення локалізованих в історичному часі та просторі великих соціокультурних формувань, що у своїй сукупності утворюють всесвітню історію.

Матеріалістичне розуміння історії – філософське вчення про історичний процес, що ґрунтується на визнанні вирішальної ролі

суспільного матеріального виробництва у формуванні, поступі та функціонуванні соціуму і розглядає історію як прогресивний природно-історичний процес зміни конкретно-історичних типів суспільства.

Метафізика – розділ філософії, що займається дослідженнями первинної природи реальності, буття і світу як такого.

Метод – це спосіб дослідження, шлях пізнання і практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів і принципів, що регулюють практичну і пізнавальну діяльність людей.

Методологія історії – теоретична дисципліна історичної науки, що досліджує і впроваджує вироблену історичною думкою та історіографічною практикою систему пізнавальних правил, принципів, операцій і методів, які використовуються в професійній історіографії для досягнення правдивої реконструкції минулої людської дійсності. Методологія історії ґрунтується на теорії історії, що поділяється, у свою чергу, на метатеорію (теорія історичного процесу) та об'єкт-теорію (теоретичні конструкції історичної науки), і на історичну гносеологію (теорія пізнання).

Міф – символічне відображення та наївне бачення світу в образах богів і напівбогів, відповідна оцінка певних ситуацій, які мали місце в життя конкретних народів у певний час на початку історії.

Міфологія – система сакрального знання різних народів, що ґрунтується на традиційних переказах та характеризується метафоричністю, вірою в чудо.

Монада – проста субстанція, елемент структурного організованого буття світу.

Морфологія історії – поняття вжите О. Шпенглером для позначення автентичного вчення про морфогенез, внутрішні форми історії та її живе буття, взяте у співвіднесенні з власним існуванням особистості.

Наррація – конкретний опис історичного опису історичного минулого або матеріалізації наукових знань, що розглядається з точки зору методики, техніки підготовки тексту.

Необхідність і випадковість – категорії, що виражають різні рівні зв'язків досліджуваного об'єкта: необхідність обумовлена внутрішньою причиною, а випадковість – зовнішньою.

Номотетичний метод – за І. Кантом це спосіб законодавчої діяльності розуму та встановлення ним законів і правил пізнання. Неокантіанці розширили це поняття. В. Віндельбанд називав цей метод генералізуючим, Г. Ріккерт – як метод наук про природу, принципово відмінний від ідіографічного, індивідуалізуючого методу. Номотетичний

метод уможлиблює спрощення та узагальнення екстенсивного й інтенсивного розмаїття явищ, але з іншого боку, призводить до збіднення й стереотипізації наших уявлень про багатовимірну дійсність.

Ноосфера – реальність, за якої розум, наука і керована ними людська діяльність стають чинниками планератного масштабу.

Об'єктивність – принцип, що забезпечує отримання істинного знання про минуле, адекватне його розуміння та опис.

Онтологія – вчення про буття.

Пам'ять історична – здатність людської свідомості відтворювати минуле; стійка система уявлень про минуле, які існують у суспільній свідомості.

Пантеїзм – вчення, що отожднює Бога з природою, світом.

Повсякденність історична – соціально-філософський термін, що позначає певний зріз взаємодії соціального простору й часу, сферу людської життєдіяльності, в процесі якої здійснюється безпосереднє і опосередковане спілкування людей.

Позитивізм – філософія з претензією на статус науки, що проголошує єдиним джерелом знання емпіричні дані.

Поле досвіду – поняття запроваджене Р. Козеллеком для означення минулого, яке присутнє у сучасному. Означає яким чином воно стає для них теперішнім. Складається з сукупності пережитих подій, про які можна згадувати.

Провіденціалізм – релігійно-філософська концепція, яка ґрунтується на усвідомленні причин усіх подій як вияву волі Бога.

Прогрес і регрес – категорії, за допомогою яких осягається проблема історичного поступу. Прогрес – сходження вгору, рух вперед. Регрес – рух по низхідній.

Просопографія – дослідження колективних біографій груп, які відрізняються від іншої частини суспільства професією, родом занять і соціальним статусом.

Релятивізм – заперечує ідею універсальних законів та універсальних істин, всі вчення, знання і практичний досвід відносні.

Русійні сили історії – чинники, здатні істотно вплинути на перебіг історичних подій.

Сенсуалізм – учення, яке розглядає відчуття людини як єдине джерело знання.

Серійна історія – напрям історичних досліджень, який вивчає сукупність (серій) відносно однорідних фактів і документів, їх еволюції та змін упродовж довготривалого відрізка часу.

Синергетика – міждисциплінарна наука, що займається вивченням процесів самоорганізації і виникнення, підтримки, стійкості та розпаду структур різної природи.

Синтелектика – періодизація інформаційно-культурного розвитку людства, головним принципом якої є зміни у способі переказу інформації (мова – писемність – електричні сигнали – комп'ютери).

Телеологія – вчення про доцільність не лише поведінки людини, а й розвитку природних явищ, історичних подій.

Тотальна історія – історія життєдіяльності людей в конкретному просторово-часовому проміжку, яка розглядається істориком у всіх доступних йому аспектах; термін запроваджений школою “Анналів”.

Утопія – докладний, структурно організований опис уявного суспільства, модель ідеального, позбавленого недоліків суспільного устрою, в якому будуть досягнуті загальні мир і щастя, а його члени житимуть у довершених умовах.

Філософія історії – філософський напрям, що займається вивченням проблем смислу історії, її закономірностями, головним напрямком розвитку людства та історичним пізнанням. Термін вперше запропонував Вольтер.

Футурулогія – уявлення про майбутнє людства; галузь знань, що охоплює перспективи соціальних процесів.

Холізм – термін, який використовується для характеристики принципу цілісності.

Хроніка – запис історичних подій у хронологічній послідовності, один з основних видів середньовічних історичних творів.

Цивілізація – форма існування живих істот, наділених розумом; синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства; ступінь розвитку матеріальної і духовної культури, суспільного розвитку загалом; процес становлення громадянського суспільства; відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі і часі, що може мати ієрархічні рівні.

Час вісьовий – термін, запропонований К. Ясперсом для характеристики історичних процесів, перебіг яких відбувається між 800 і 200 рр. до н. е., коли відбувся кардинальний поворот в історії і з'явилася людина такого типу, який зберігся і донині.

Час історичний – час, наповнений історичними подіями і залежить від їх характеристик, запроваджено В. Дільтеєм.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

- Арон Р. Вступ до філософії історії. – К., 2005.
- Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки. – К., 2004.
- Барг М.А. Категории и методы исторической науки. – Москва, 1984.
- Барг М.А. Эпохи и идеи. Становление историзма. – Москва, 1987.
- Блок М. Апология истории или Ремесло историка. – М., 1986.
- Бойченко І. Філософія історії. – К., 2000.
- Габрієлян О., Кальной І., Цветков О. Філософія історії. – К., 2010.
- Гуревич А.Я. Исторический синтез и школа «Анналов». – М., 1993.
- Данто А. Аналитическая философия истории. – М., 2002.
- Дорошенко Н. М. Методология истории как система. – Калинин, 1985.
- Дьяков В. А. Методология истории в прошлом и настоящем. – М., 1974.
- Ельчанинов В. А. Методологические проблемы исторической науки. – Барнаул, 1990.
- Жуков Е. Очерки методологии истории. – М., 1980.
- Зашкільняк Л. Вступ до методології історії. – Львів, 1996.
- Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. – Львів, 1999.
- Иванов А. А. Методология исторической науки. – М., 1985.
- Иванов В.В. Методологические основы исторического познания. – Казань, 1991.
- Ивин А. Философия истории: Учебное пособие. – М., 2000.
- Кареев Н. Теория исторического знания. – Спб., 1913.
- Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. – М., 1987, 2003.
- Колінгвуд Р. Ідея історії. – К., 1996.
- Коломийцев В.Ф. Методология истории. – М., 2000.
- Косолапов В. Методология и логика исторического исследования. – К., 1977.
- Лосев А. Античная философия истории. – М., 1977.

Математические методы в историко-экономических и историко-культурных исследованиях. – М., 1977.

Математические методы в исторических исследованиях. – М., 1972.

Математические методы и ЭВМ в исторических исследованиях. – М., 1985.

Мельник Л. Г. Предмет і методологія історичної науки. – К., 1977.

Методология истории. – Минск, 1996.

Могильницкий В. Г. Введение в методологию истории. – М., 1989.

Павленко Ю. Історія світової цивілізації. – К., 2000.

Потульніцький В. А. Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії XVII–XX століть. – К., 2002.

Ракитов А. Историческое познание: Системно-гносеологический подход. – М., 1982.

Рассел Б. Історія західної філософії. – К., 1995.

Репина Л., Зверева В., Парамонова М. [История исторического знания](#) – М., 2004.

Румянцева М. Теория истории. Учебное пособие. – М., 2002.

Философия и методология истории. Сборник переводов (под ред. И.С.Кона). – М., 1978.

Философия истории / под ред проф. А. Панарина. – М., 1999.

Хвостова К.В., Финн В.К. Гносеологические и логические проблемы исторической науки. – М., 1995.

Черненко А.А. Причинность в истории. – М., 1983.

Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Нью-Йорк, 1991.

Шпанн О. Философия истории. – СПб., 2005.

Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007.

Ящук Т. Філософія історії. – К., 2004.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Анкерсмит Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метафоры. – М., 1994.

Анкерсмит Ф. Р. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков. – М., 2003.

Вазюлин В. А. Логика истории. Вопросы теории и методологии. – М., 2005.

Козеллек Р. Минуте майбутнє. Про семантику історичного часу. – К., 2005.

- Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. – К., 2006.
- Копосов Н. Как думают историки. – М., 2001.
- Кроче Б. Теория и история историографии. – М., 1998.
- Курбатов С. В. Историчний час як детермінанта творчого процесу. – К., 2008.
- Мегилл А. Историческая эпистемология. – М., 2007.
- Нові перспективи історіописання / За ред. П. Берка. – К., 2004.
- Помян К. Порядок часу. – К., 2008.
- Про А. Двенадцать уроков по истории. – М., 2000.
- Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. – Львів, 2010.
- Словарь историка / под ред. Н. Оффенштадта при участии Г. Дюфо и Э. Мазуреля. – М., 2011.
- Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Пер. с англ. – М., 2000.
- Февр Л. Бои за историю. – М., 1991.
- Хаттон П. История как искусство памяти. – СПб., 2004.

Інтернет-ресурси

1. Бібліотека сайту philosophy.ru <http://www.philosophy.ru>
2. Електронна повнотекстова філософська бібліотека Іхтіка <http://ihtik.lib.ru/index.html>
3. Електронна філософська бібліотека <http://filosof.historic.ru>
4. Бібліотека максима Мошкова <http://lib.ru/>
5. Бібліотека Олени Косілової <http://elenakosilova.narod.ru/>
6. Бібліотека філософського факультета ОмГПУ <http://philos.omsk.edu/libery/index/a.htm>
7. Бібліотека Якова Кротова <http://www.krotov.info/>
8. <http://www.philosophy.ru> Бібліотека Інституту філософії
9. <http://www.auditorium.ru/aud/index.php> Бібліотека гуманітарних текстів http://www.emory.edu/INTELNET/virt_bibl.html «Інтелнет» Михайла Епштейна
10. <http://www.arya.ru/biblio/biblio.htm> Бібліотека Арьядхарма - Арийская традиція
11. <http://absolutology.zyq.ru/index.htm> Бібліотека Абсолютологія
12. <http://philos.msu.ru/library> Бібліотека філософського факультету МГУ ім. М.В. Ломоносова <http://www.philosophy.ru/library/> - електронна бібліотека Інституту філософії РАН